

Η συμβολή των Ιταλών στην Ελληνική Επανάσταση

Προετοιμάζοντας την
Ιταλική Παλιγγενεσία
1821-1832

ETPbooks

Η συμβολή των Ιταλών στην Ελληνική Επανάσταση

Προετοιμάζοντας την Ιταλική Παλιγγενεσία
1821-1832

ETPbooks

Στο εξώφυλλο:

Gerolamo Induno, *La partenza dei coscritti*, 1866. Museo del Risorgimento, Μιλάνο.

σειρά
Saggi & Critici

Διευθυντής της σειράς:
Cristiano Luciani

Επιστημονική επιτροπή:
Carolina Cupane (Βιέννη)
Francesco d'Aiuto (Ρώμη)
Κωνσταντίνος Α. Δημάδης (Βερολίνο)
David Holton (Κέμπριτζ)
Cristiana Lardo (Ρώμη)
Στέφανος Κακλαμάνης (Ρέθυμνο)
Γιώργος Κεχαγιόγλου (Θεσσαλονίκη)
Cristina Pace (Ρώμη)
Βάλτερ Πούχνερ (Αθήνα)
Alfred Vincent (Σίδνεϊ)
Γεράσιμος Ζώρας (Αθήνα)

15G

**Η συμβολή των Ιταλών στην Ελληνική Επανάσταση
Προετοιμάζοντας την Ιταλική Παλιγγενεσία
1821-1832**

ISBN: 978-618-5329-72-3

ΜΕΤΑΦΡΑΣΗ: Γιώργος Κάλης - Μαρία Μίγγα

ΣΤΟΙΧΕΙΟΘΕΣΙΑ-ΣΕΛΙΔΟΠΟΙΗΣΗ: Enzo Terzi

ΕΠΙΜΕΛΕΙΑ: Γιώργος Ματαράγκας - Francesca Minutoli - Ζωή Κοκκαλίδου

© ETPbooks 2021

Υπό την αιγίδα και με την υποστήριξη της Πρεσβείας της Ιταλίας στην Αθήνα
και του Ιταλικού Μορφωτικού Ινστιτούτου Αθηνών

Ambasciata d'Italia
Atene

Le condizioni dell'Italia non erano diverse da quelle della Grecia: questa serviva al Turco come quella all'Austriaco; una forza immane pesava da Costantinopoli sulla terra Ellena, come pesava da Vienna un giogo abbominato sull'Italico suolo; uno stesso trattato scritto colla spada insanguinata da re vincitori poneva i ceppi al piede, le catene al collo delle due schiatte più intelligenti, più libere e più forti del mondo; quindi scrivendo dei Greci, io volevo che ravvisassero sé stessi gli Italiani, scrivendo dei Turchi io confidava che la parola suonasse infesta agli Austriaci, ed eguali essendo le insidie della diplomazia europea in Italia come in Grecia io avevo per fermo che le vittorie dei Greci usurpate dall'intervento Russo, Franco e Britannico, avrebbero avvertito gli Italiani, che per vincere bisognava combattere col proprio ferro e non accettare aiuti stranieri.

Angelo Brofferio

Ma, viaggiando, io meditava nei monumenti dell'antichità le virtù e le colpe, la prospera e l'avversa fortuna delle genti, ed imparava la possente favella delle rovine. E con particolare affetto e studio religioso scruta-va in ogni parte le memorie d'Italia e di Grecia, magnanime sorelle, dalla bassa fortuna in cui giacevano, destinate oggi a risorgere ed a riprendere il meritato seggio fra le grandi nazioni incivilite.

Giuseppe Regaldi

Περιεχόμενα

Οι αντάρτες και η Ελλάδα σελ. 7 <i>LUCIANO CANFORA</i>	
Στείλτε τους γιούς σας στην Ελλάδα: Για να γίνουν καλοί Ιταλοί, καλύτερα να γίνουν πρώτα λίγο Έλληνες.....σελ. 9 <i>MIGUEL GOTOR</i>	
Σημείωμα του εκδότησελ. 13 <i>ENZO TERZI</i>	
Εθνική Παλιγγενεσία και Φιλελληνισμός στον κύκλο της Ανθολογίαςσελ. 17 <i>COSIMO CECCUTI</i>	
Το Σύνταγμα της Επιδαύρουσελ. 41 <i>MARCO GALDI</i>	
<i>Un homme d'ordre pouvait-il être philhellène?</i> Για το ελληνικό ζήτημα στο σύστημα ισορροπιών των συνεδριών (1821-22)σελ. 61 <i>GIACOMO GIRARDI</i>	
Ο φιλελληνισμός του Ugo Foscolo: το ζήτημα της Πάργαςσελ. 81 <i>FRANCESCA IRENE SENSINI</i>	
Giuseppe Pecchio και η αποστολή του στην Ελλάδα το 1825σελ. 99 <i>PAOLO BERNARDELLI</i>	
<i>Ti μπορεί να έφερε εδώ αυτούς τους Φράγκους; Οι θυσίες του πρώιμου ιταλικού Risorgimento στην επαναστατημένη Ελλάδα μέσα από τα μάτια του πιεμοντέζου πατριώτη Giacinto Provana di Collegno σελ. 113</i> <i>ΣΤΑΘΗΣ ΜΠΙΡΤΑΧΑΣ</i>	
Η συμβολή του Alerino Palma di Cesnola στην ανεξαρτησία και την ενοποίηση του ελληνικού έθνους σελ. 138 <i>MARCO NOVARINO</i>	
Ο Έλληνας Morandi και οι φιλέλληνες πρόδρομοί του, ο Λόρδος Βύρων και ο κόμης Pietro Gamba σελ. 163 <i>GIORGIO MONTECCHI</i>	
Ιταλοί Φιλέλληνες στην Ύδρα σελ. 177 <i>ΓΕΩΡΓΙΟΣ Ε. ΚΟΥΚΟΥΛΑΚΗΣ</i>	
Φιλέλληνες Ιταλοί Εθελοντές στον ελληνικό Αγώνα της Ανεξαρτησίας (1825-1826) σελ. 186 <i>ΧΑΡΑΛΑΜΠΟΣ ΒΛΑΧΟΠΟΥΛΟΣ</i>	
Μια «δεύτερη πατρίδα» λογοτεχνική που προηγείται από την πολιτική. Ο Santorre di Santa Rosa, οι συμφωνίες των Πιεμοντέζων και η Ελλάδα σελ. 207 <i>CHIARA TAVELLA</i>	
Το Βασίλειο των Δυο Σικελιών και η Ελληνική Επανάσταση σελ. 221 <i>FRANCESCO BARRA</i>	
Η κοινότητα των Ελλήνων εμπόρων στο Λιβόρνο μεταξύ φιλελληνισμού και εμπορικών στρατηγικώνσελ. 240 <i>ALESSANDRO VOLPI</i>	

Η ελληνική επανάσταση μέσα από διπλωματικά έγγραφα του Αρχείου του Βατικανού.....σελ. 260 <i>ΓΕΡΑΣΙΜΟΣ ΖΩΡΑΣ</i>	σελ. 260
Από τη λογοτεχνία στο State-building. Σημειώσεις σχετικά με τη φιλελληνική δέσμευση των Λομβαρδών της δεκαετίας του '20 και του '30σελ. 279 <i>ARIANNA ARISI ROTA</i>	σελ. 279
Έλληνες στη Βενετία: λεπτομέρειες μιας μακράς ιστορίαςσελ. 294 <i>DONATELLA RASI</i>	σελ. 294
Ο φιλελληνισμός από τον ακτιβισμό στην ιστορία. Το έργο του Luigi Ciampolini ...σελ. 334 <i>GABRIELE PAOLINI</i>	σελ. 334
Η ελληνική επανάσταση στις ιταλικές ιστορικές εκδόσεις της δεκαετίας του 1820 ... σελ. 362 <i>ANTONIO D'ALESSANDRI</i>	σελ. 362
Έλληνες στο Κάλιαρι την εποχή της ανεξαρτησίας..... σελ. 379 <i>GIAMPAOLO SALICE</i>	σελ. 379
Ο Καποδίστριας και η ελληνική επανάσταση στο <i>La Storia della Grecia</i> του Τζουζέπε Ροβάνι σελ. 392 <i>FABIANA SAVORGNAN CERGNEUDI BRAZZÀ</i>	σελ. 392
Άγνωστες Ιταλικές σελίδες για τον αγώνα των Ελλήνων για την ανεξαρτησία (1821-1832)σελ. 405 <i>ΙΩΑΝΝΗ ΔΗΜ. ΤΣΟΛΚΑΣ</i>	σελ. 405
Η φιλελληνική λογοτεχνία της Σικελίας. Μια ιταλική υπόθεσησελ. 422 <i>FRANCESCO SCALORA</i>	σελ. 422
Οι «κατασκευές» των φιλελλήνων της Σικελίας και η επαναστατική μυθογραφία της πρώτης τριακονταετίας του 19 ^{ου} αιώνασελ. 439 <i>DANIELA BOMBARA</i>	σελ. 439
Η Ελλάδα της ελευθερίας και η Ιταλία του φιλελληνισμού: ιδανικοί λόγιοι και μαρτυρίες μιας κοινής πορείας (1830-1835) σελ. 470 <i>ANDREA GIOVANNI NOTO</i>	σελ. 470
‘Μετά την επανάσταση’: Renzo και Lucia στην Αθήνα, η νέα πρωτεύουσα του Βασιλείου της Ελλάδας..... σελ. 486 <i>CATERINA CARPINATO</i>	σελ. 486
Ο σταυρός και το λάβαρο: θέατρο και λυρική όπερα του ιταλικού φιλελληνισμού.... σελ. 502 <i>CRISTIANO LUCIANI</i>	σελ. 502
Η ελληνική εθνεγερσία στο έργο του Ιππόλιτο Νιέβοσελ. 521 <i>ΖΩΣΗ ΖΩΓΡΑΦΙΔΟΥ</i> <i>ΗΛΙΑΣ ΣΠΥΡΙΔΩΝΙΔΗΣ</i>	σελ. 521
Μεταξύ ρομαντισμού και ρεαλισμού: ελληνική επανάσταση και φιλελληνισμός στα θέματα της ιταλικής τέχνης σελ. 535 <i>CINZIA VIRNO</i>	σελ. 535
ΒΙΟΓΡΑΦΙΚΑ ΚΑΙ ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΚΑ ΠΡΟΣΑΡΤΗΜΑΤΑ	
Βιογραφικά Ιταλών Φιλελλήνων στην Ελλάδα 1821 – 1830..... σελ. 570 <i>DAVID ALBERTO MUROLO</i>	σελ. 570
Βιβλιογραφία των κειμένων στην ιταλική γλώσσα σελ. 624	σελ. 624
Βιβλιογραφία κειμένων σε άλλες γλώσσες σελ. 645	σελ. 645

Οι συντελεστές αυτού του τόμου

(σε αλφαβητική σειρά)

Arianna Arisi Rota - Πανεπιστήμιο της Παβιάς
Francesco Barra - Πανεπιστήμιο του Σαλέρνο
Paolo Bernardelli - Ανεξάρτητος
Daniela Bombara - Πανεπιστήμιο της Μεσσήνης (Ιταλία)
Στάθης Μπίρταχας - Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης
Luciano Canfora - Πανεπιστήμιο του Μπάρι
Caterina Carpinato - Πανεπιστήμιο Ca' Foscari, Βενετία
Cosimo Ceccuti - Πρόεδρος του Ιδρύματος Spadolini - Nuova Antologia
Antonio D'Alessandri - Πανεπιστήμιο Roma Tre
Marco Galdi - Πανεπιστήμιο του Σαλέρνο
Giacomo Girardi - Università della Svizzera Italiana, Λουγκάνο
Miguel Gotor - Πανεπιστήμιο Tor Vergata, Ρώμη
Γεώργιος Ε. Κουκουδάκης - Σχολή Εθνικής Ύμνας, Αθή
Cristiano Luciani - Πανεπιστήμιο Tor Vergata, Ρώμη
Giorgio Montecchi - Πανεπιστήμιο Statale, Μιλάνο
Andrea Giovanni Noto - Πανεπιστήμιο La Sapienza, Ρώμη
Marco Novarino - Πανεπιστήμιο του Τορίνο
Gabriele Paolini - Πανεπιστήμιο της Φλωρεντίας
Donatella Rasi - Πανεπιστήμιο της Πάντοβα
Giampaolo Salice - Πανεπιστήμιο του Κάλιαρι
Fabiana Savorgnan Cergneu di Brazzà - Πανεπιστήμιο του Ούντινε
Francesco Scalora - Πανεπιστήμιο της Πάντοβα
Francesca Irene Sensini - Πανεπιστήμιο Sophia Antipolis, Νίκαια
Ηλίας Σπυριδωνίδης - Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης
Chiara Tavella - Πανεπιστήμιο του Τορίνο
Ιωάννη Δημ. Τσόλκας - Εθνικό και Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο Αθηνών
Cinzia Vimco - Ιστορικός της τέχνης, ανεξάρτητος
Χαράλαμπος Βλαχόπουλος - Εθνικό και Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο Αθηνών
Alessandro Volpi - Πανεπιστήμιο της Πίζας
Ζώη Ζωγραφίδου - Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης
Γεράσιμος Ζώρας - Εθνικό και Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο Αθηνών

Η συμβολή του Alerino Palma di Cesnola στην ανεξαρτησία και την ενοποίηση του ελληνικού έθνους

Marco Novarino

Ενώ η Ελλάδα είναι ιδιαίτερα ευγνώμων σε όλους όσους ενδιαφέρονται για την επιτυχία της και χαίρονται για την πρόοδο του ελληνικού έθνους, είναι ακόμη πιο ευγνώμων σε όσους χρησιμοποιούν τα μέσα τους και ασκούν τις προσπάθειές τους, όπως οι αληθινοί φιλέλληνες, με σκοπό να την επαναφέρουν στο παλιό της μεγαλείο και να την ανεβάσουν στην τάξη των πολιτισμένων εθνών της Ευρώπης. Εσείς, Κόμη, είστε ένα από τα επιφανή μέλη αυτής της τάξης.¹

Με αυτά τα λόγια, ο Ιωάννης Βαπτιστής Θεοτόκης, Υπουργός Δικαιοσύνης της Ελληνικής Προσωρινής Κυβέρνησης, τον Απρίλιο του 1825 απευθύνθηκε στον Κόμη Alerino Palma της Cesnola, κεντρική προσωπικότητα αυτού του φιλελληνικού κινήματος, όχι μόνο των Ιταλών, που με την αφοσίωσή του συνέβαλε αποφασιστικά στην αναγνώριση που γνώρισε η ελληνική αρχαιότητα ως προς τη γέννηση του ευρωπαϊκού πολιτισμού και στη γενική αλληλεγγύη προς έναν λαό που καταπιέζεται από ένα ξένο δόγμα.²

Ξεκινώντας από το 1822, φιλο-ελληνικές επιτροπές γεννήθηκαν στη Γενεύη, τη Μαδρίτη, το Μόναχο, το Λονδίνο και το Παρίσι, υποστηριζόμενες από εκείνα τα διακρατικά δίκτυα που ο Maurizio Isabella όρισε ως «το Διεθνές Φιλελεύθερο η Φιλελεύθερη Διεθνής».³

Στην ιστορία του δέκατου ένατου αιώνα, η ιταλική Ενοποίηση και το κίνημα που οδήγησε στην ανεξαρτησία της Ελλάδας διασταυρώθηκαν από αμέτρητες σχέσεις, όχι μόνο χάρη στη γεωγραφική θέση και τις πολιτιστικές

¹Επιστολή του Ιωάννη Βαπτιστή Θεοτόκη, Υπουργού Δικαιοσύνης, χρονολογημένο τον Απρίλιο του 1825 από το Ναύπλιο, που συμπεριλήφθηκε στο A. PALMA, *Greece vindicated; in two letters by count A. P.; to which are added by the same author, critical remarks on the works recently published on the same subject by Messrs' Bulwer, Emerson, Pecchio, Humphreys, Stanhope, Parry & Blaquiere*, London, Printed for the Author, and Sold by James Ridgway, 169, Piccadilly. 1826, σελ. 288. Τώρα και στην ιταλική έκδοση: M. NOVARINO, *L'esilio e la nazione. Alerino Palma di Cesnola e la nascita dello stato greco moderno*, ETPbooks, Αθήνα, 2021.

²Στο ευρωπαϊκό φιλελληνικό κίνημα βλ., W. ST. CLAIR, *That Greece Might Still Be Free: The Philhellenes in the War of Independence*, London, Oxford University Press, 1972· D. DAKIN, *Greek Struggle for Independence 1821-1833*, London, Batsford, 1973.

³M. ISABELLA, *Risorgimento in esilio. L'internazionale liberale e l'età delle rivoluzioni*, Ρώμη-Μπάρι, Laterza, 2009.

και οικονομικές ανταλλαγές που έλαβαν χώρα τους προηγούμενους αιώνες, αλλά και εξαιτίας μιας σαφούς συγγένειας του πολιτικού και εθνικού τους μοντέλου και ανεξαρτησίας.

Ο ελληνικός αγώνας συμβόλιζε για τους Ιταλούς πατριώτες – ηττημένοι και εξορισμένοι μετά από τις προσπάθειες εγκαθίδρυσης συνταγματικού καθεστώτος στο Πεδεμόντιο και τη Νάπολη – τη φυσική συνέπεια μιας συνεκτικής πολιτικής δέσμευσης. Για εκατό από αυτούς η Ελλάδα ήταν η πρώτη επιλογή, άλλοι κατευθύνθηκαν προς την Ισπανία, και μετά την ολοκληρωτική ήττα, από την αγγλική εξορία κάποιοι ξεκίνησαν το ταξίδι προς τις ελληνικές ακτές.⁴

Μεταξύ αυτών των τελευταίων υπήρχε ο Alerino Palma και αν για πολλούς εξόριστους η παραμονή στην Ελλάδα ήταν ένα είδος διέλευσης, μεγαλύτερης ή μικρότερης διάρκειας, ή έγινε τόπος ταφής τους όπως στην περίπτωση του Santorre di Santarosa, για τον κόμη του Πεδεμόντιου μετατράπηκε σε μια δεύτερη υιοθετημένη πατρίδα για πάνω από είκοσι χρόνια.

ΟΙ ΠΡΩΤΕΣ ΠΟΛΙΤΙΚΕΣ ΚΑΙ ΣΥΝΩΜΟΤΙΚΕΣ ΕΜΠΕΙΡΙΕΣ ΤΟΥ ALERINO PALMA DI CESNOLA

Γεννημένος στο Rivarolo Canavese το 1776 ο κόμης Alerino Palma di Cesnola⁵ ήταν ένας από τους πιο αντιπροσωπευτικούς χαρακτήρες της γενιάς των αριστοκρατών του Πεδεμόντιου που έζησαν τη ναπολεόντεια εμπειρία ακολουθώντας στα βήματα τους τα ρεπουμπλικανικά-δημοκρατικά ιδανικά, προερχόμενα από τη γειτονική Γαλλία.

Κατά τη διάρκεια αυτής της περιόδου κατείχε σημαντικούς ρόλους συνεργαζόμενος το 1798 με την προσωρινή Κυβέρνηση του έθνους του Πεδεμόντιου και όταν μέρος του Βασιλείου της Σαρδηνίας έγινε αναπόσπαστο μέρος της Γαλλικής Αυτοκρατορίας, ανέλαβε το αξίωμα του προέδρου του δικαστηρίου της Ιβρέας.

Αφού ξεκίνησε από μια τεκτονική αδελφότητα το 1810, στα πρώτα χρόνια της εθνικής Αποκατάστασης ήταν μέλος των Καρμπονάρων και αργότερα της Ομοσπονδιακής Εταιρείας. Αλλά η μορφή του πήρε έντονη φήμη κατά τη διάρκεια των εξεγέρσεων του 1821 όταν ανέλαβε ρόλο ηγέτη, ειδικά σε εκείνο το μέρος του Πεδεμόντιου όπου γεννήθηκε και μεγάλωσε.

⁴ Πρβ. C. FRANCOVICH, *Il movimento filoellenico in Italia e in Europa*, in Id., *Indipendenza e unità in Italia e in Grecia*, Φλωρεντία, Olschki, 1987, σσ. 1-23.

⁵ Προς το παρόν δεν υπάρχει ολοκληρωμένη βιογραφία για τον Alerino Palma di Cesnola. Για περισσότερες πληροφορίες βλ., R. DAMILANO, *Palma di Cesnola, Alerino*, στο *Dizionario Biografico degli Italiani - Volume 80* (2014), στο [https://www.treccani.it/enciclopedia/palma-di-cesnola-alerino_\(Dizionario-Biografico\)/Alerino_Palma](https://www.treccani.it/enciclopedia/palma-di-cesnola-alerino_(Dizionario-Biografico)/Alerino_Palma), in *Panteon dei martiri della libertà italiana. Opera compilata da varii letterati*, Topivo, Gabriele D'Amato, 1851, σσ. 489-515-L. D., *Famiglia Palma di Cesnola di Ivrea*, Φλωρεντία, Stab. Tir. Aldino, 1905.

Η συνταγματική ήττα στη Νοβάρα τερμάτισε την επανάσταση του 1821 και ο Palma, καταδικασμένος σε θάνατο, κατάφερε να ξεφύγει από τη σύλληψη ξεκινώντας από τη Γένοβα για την Ισπανία, κρυμμένος μέσα σε ένα βαρέλι κρασί.⁶

Αρχικά εγκαταστάθηκε στη Μαδρίτη συμμετέχοντας στην πολιτική και πολιτιστική ισπανική ζωή, μαζί με τον αχώριστο φίλο του, τον Carlo Pompeo, ο οποίος τον έπεισε να συνεργαστεί με το τη φιλοσυνταγματική έκδοση “Universal”. Η συμμετοχή των δύο εξόριστων από το Πεδεμόντιο στη δραστηριότητα του περιοδικού συνέβαλε στη γνώση των ιταλικών γεγονότων από τον τύπο της Μαδρίτης, ο οποίος εν τω μεταξύ δημοσίευε όλο και περισσότερα νέα για τις ελληνικές εξεγέρσεις.

Η στήριξη της φιλελεύθερης Ισπανίας για την επαναστατημένη Ελλάδα ήταν ευρεία και γενική. Το “El Censor”, μία από τις πιο συντηρητικές εφημερίδες που δημοσιεύθηκαν κατά τη διάρκεια του *Trienio liberal*, δήλωσε:

Si alguna vez hubo en el mundo una insurrección y una causa que puedan llamarse santas, son ciertamente las de los griegos. [...] Se levantan, se arman para conquistar los bienes más preciosos, y para salir del mísero estado en que los tienen sus feroces opresores. Esclavos con el nombre de vasallos, y viviendo bajo el gobierno más despótico y arbitrario que se conoce, sujetos a los caprichos omnipotentes de los bajaes que los gobiernan, sin garantía ninguna para sus personas y propiedades, dominados por unos bárbaros enemigos de toda ilustración, pobres, habitando los más fértiles territorios, y obligados a contribuir para mantener el lujo de un voluptuoso serrallo sin que el indolente diván cuide de fomentar ninguno de los ramos de la publica prosperidad: hubo jamás un pueblo que con más justicia se haya armado para resistir a la opresión?⁷

Μεταξύ των Ιταλών εξόριστων που ήταν παρόντες στην Ιβηρική γη, ο πιο προσεκτικός και ενθουσιώδης υποστηρικτής του ελληνικού αγώνα ήταν ο Palma, τον οποίο βρίσκουμε μεταξύ των ιδρυτών μιας από τις πρώτες φιλελληνικές επιτροπές, που ιδρύθηκε στη Μαδρίτη με τον Άγγλο John Bowring,⁸ ο οποίος, σύμφωνα με τον κόμη

May and should be looked upon as the principal author of the loan obtained for Greece [in London], having paid attention to that object, when I recommended to him, by letter in September 1822 from Madrid, Mr. Luriottis (sic), who had been the bearer of other letters from the Greek Government

⁶ G. MARENGO - G. PARLATO, *Dizionario dei Piemontesi compromessi nei moti del 1821*, Torino, Istituto per la storia del Risorgimento, 1982, τομ. I, σ. 141.

⁷ *Insurrección de la Grecia*, “El Censor” του 30/06/1821, σσ. 459-460.

⁸ W. ST. CLAIR, *That Greece might still be free*, ό.π., σσ. 142 και 254.

to the Philhellenic Committee, established at the end of 1821, or at the commencement of 1822, at Madrid, by Mr. Bowring himself. I was member and secretary of that Committee. Mr. Luriottis, having lost all hope of obtaining pecuniary aid from the Spanish Committee, went, as I had advised him, from Madrid to London. The Minister for Foreign Affairs, San Miguel, had treated him with the same courtesy as he had treated the Holy Alliance.⁹

Σε αυτήν την αναφορά που δημοσιεύθηκε το 1826 δεν αναφέρει, ίσως για λόγους ασφαλείας, ότι στις 18 Δεκεμβρίου 1821, μαζί με έναν Ισπανό βουλευτή και τον Bowring¹⁰, απευθύνθηκε στην ελληνική προσωρινή κυβέρνηση εκφράζοντας βαθύ θαυμασμό για αυτόν τον αγώνα, αλλά πάνω απ' όλα για να εκφράσει την επιθυμία σε περίπου 300 Ιταλούς εξόριστους στην Ισπανία για να πολεμήσουν για τον ελληνικό αγώνα, ζητώντας για αντάλλαγμα μόνο τη χορήγηση ελληνικής) υπηκοότητας

Στο ελληνικό κοινοβούλιο, απελευθερωτές ενός μεγάλου λαού Μερικοί φιλελεύθεροι, πολύ ευγενείς και θαρραλέοι, που δυστυχώς έχασαν την πατρίδα τους, επέλεξαν τη χώρα σας και θα χύσουν το αίμα τους, εάν χρειαστεί, για να αποδείξουν ότι αξίζουν να αποκτήσουν την υπηκοότητα. Η Νάπολη και το Πεδεμόντιο έχουν γίνει μάρτυρες της σταθερής τους απόφασης σε όλα όσα αφορούν την ελευθερία των ανθρώπων, αλλά έχουν βασανισθεί από δυσμενή μοίρα· έπρεπε να εγκαταλείψουν την πατρίδα τους και τώρα έρχονται να σας παρακαλέσουν να τους ασπαστείτε, να τους θεωρήσετε άξιοι των δικαιωμάτων της ιθαγένειας και όλων αυτών που οφείλονται στους ανθρώπους· έχουν ακολουθήσει στρατιωτική σταδιοδρομία με τιμή και θάρρος, έχουν αποκτήσει διάφορες και σημαντικές γνώσεις και θέλουν να τις χρησιμοποιήσουν με τρόπο που θα είναι χρήσιμος για την Ελλάδα, τη νέα τους πατρίδα.¹¹

Δεν έχουμε πληροφορίες για το αν η πρόταση είχε υλοποιηθεί ή όχι, αλλά γνωρίζουμε αντ' αυτού ότι ήδη στα τέλη του 1821 το όνομα του Κόμη Alerino Palma ήταν πολύ γνωστό μεταξύ της ελληνικής διοίκησης και η πρώτη επαφή που είχε ο Bowring—καθοριστική προσωπικότητα για τη χορήγηση βρετανικών δανείων—μαζί τους ήταν χάρη στον πεδεμοντέζο.

Στην πραγματικότητα, τα ονόματά τους εμφανίζονται σε μία επιστολή που στάλθηκε από τον Γραμματέα του Κράτους, τον υπουργό Εξωτερικών

⁹ A. PALMA, *Greece vindicated*, σ. 7.

¹⁰ Σχετικά με το ρόλο που έπαιξε ο Άγγλος πολιτικός, διπλωμάτης, συγγραφέας και γλωσσολόγος John Bowring για τον ελληνικό αγώνα πρβ., G.F. BARTLES, *Bowring and the Greek Loans of 1824 and 1825*, "Balkan studies", 1 (1962), σσ. 61-74 στο <https://ojs.lib.uom.gr/index.php/BalkanStudies/article/viewFile/77/86> (ανακτήθηκε στις 22/12/2020).

¹¹ Αρχικά γράφτηκε στα γαλλικά και δημοσιεύθηκε στο TH. VAGENÁS, *O Ispanikós Filellinismós katá tίν Ellinikín Epanástasin*, "Filelliniká" 1 (1955), σσ. 6-8.

Θεόδωρος Νέγγρης στον τρίτο υπογράφωντα της επιστολής, τον βουλευτή Francisco Díaz de Morales y Bernuy – εκπρόσωπο της Κόρδοβας στο las Cortes españolas μεταξύ του Ιουλίου του 1820 και του Φεβρουαρίου του 1822¹² – τον οποίο παρακαλούσε να «de faire communication des sentiments de reconnaissance du Gouvernement Grec à Monsieur Le Comte Palma, et a Monsieur John Bowrins (sic) et vous assure que la Grèce s’honorera toujours de vous compter a un ombre de ses Défenseurs».¹³

Από την ανάγνωση του εγγράφου μπορεί να συναχθεί το συμπέρασμα ότι η Φιλελληνική Επιτροπή της οποίας ήταν γραμματέας ο Palma έστειλε μετά τον Δεκέμβριο του 1821 άλλες επιστολές που απευθύνθηκαν στην Ελληνική Γερουσία και στον Πρίγκιπα Υψηλάντη,¹⁴ δεδομένου ότι ο Νέγγρης δήλωσε πως η «Gouvernement accepte ces offres avec gratitude, et verra avec plaisir les braves Italiens que vous proposez, et qui ont fait déjà de si généreux efforts pour la cause de la liberté, combattre dans nos rangs. Assurez ces Patriotes, que la Grèce s’enorgueillira de les placer au nombre de ses enfants, que leurs grades militaires leur seront conservés et qu’ils doivent compter pour le reste de leur carrière sur les récompenses que leurs services auront mérités».¹⁵

Επίσης, από αυτήν την επιστολή μαθαίνουμε ότι όντας ο Díaz de Morales ο μοναδικός Ισπανός, που υπέγραφε, του ζητήθηκε να αναλάβει το ρόλο υποστηρικτή του ελληνικού αγώνα στην Ισπανία, στην Πορτογαλία και στη Λατινική Αμερική και να υποστηρίξει την υποψηφιότητα του Ανδρέα Λουριώτη ως Έλληνα πρέσβη στην Ιβηρική χώρα.¹⁶

Έτσι συνέβη και σε αυτήν την περίπτωση ο Palma έπαιξε έναν σημαντικό ρόλο.

Όταν ο Λουριώτης έφτασε στη Μαδρίτη τον Σεπτέμβριο του 1822,¹⁷ πραγματοποιήθηκε μία από τις πρώτες του συναντήσεις με τον κόμη του

¹² L. BLANCO DOMINGO, *Francisco Díaz de Morales y Bernuy, El Diccionario Biográfico electrónico (DB~e) de la Real Academia de la Historia*, στο <http://dbe.rah.es/biografias/22321/francisco-diaz-morales-y-bernuy>. (ανακτήθηκε στις 22/12/2020).

¹³ *Gouvernement Provisoire de la Grèce Le Secrétaire d’État et Ministre des Affaires Etrangères Corinthe le 10 / 22 avril 1822* (χρονολογημένο σύμφωνα με την ελληνική συνήθεια που αναγράφεται σε διεθνή έγγραφα η ημερομηνία του Ιουλιανού ημερολογίου μαζί με το Γρηγοριανό) και στο περιθώριο υπάρχει η επιγραφή «Ministère des Affaires Etrangères. N° 65 du Protocole». Αναφέρεται εδώ στη E. LATORRE BROTO, *Los amigos de la libertad: evidencias documentales sobre el filohelenismo español (1821-23)*, “Erytheia” 33 (2012), σσ. 231-232.

¹⁴ «Le Gouvernement, après avoir eu connaissance de vos lettres adressées au Sénat et au Prince Ipsilanti en date du 18 Janvier 1822», Του ίδιου, σ. 231.

¹⁵ Αυτόθι.

¹⁶ Σχετικά με το θέμα, πρβ., Eva Latorre Broto, *Las relaciones diplomáticas entre la España liberal y la Grecia insurrecta: la misión de Andreas Louriotis en Madrid (1822)*, “Byzantion nea hellás”, 34 (2015), σσ. 219-257, στο https://scielo.conicyt.cl/scielo.php?script=sci_arttext&pid=S0718-84712015000100010#bookmark0 (ανακτήθηκε στις 23/12/2020).

¹⁷ “El Zurriago”, 74 (1822), σσ. 11-14.

Πεδεμόντιου, ο οποίος του έδωσε μια συστατική επιστολή για τον Bowring και τον συμβούλεψε να πάει στο Λονδίνο για να αναζητήσει νέες και πιο αξιόλογες επαφές.

Η επιστολή και η συμβουλή ήταν εξαιρετικά πολύτιμες, δεδομένου ότι η συνάντησή με τον Bowring ήταν τόσο επιτυχημένη που στις 3 Μαρτίου του 1823 ιδρύθηκε η *Ελληνική Επιτροπή* του Λονδίνου, της οποίας ο Bowring ήταν γραμματέας, ο οποίος απολάμβανε επίσης την υποστήριξη του Jeremy Bentham και των κύκλων των Ουιγών και των ριζοσπαστών. Την επόμενη μέρα ο Λουριώτης και ο Ιρλανδός Edward Blaquieres¹⁸ επιβιβάστηκαν για την Κόρινθο για να αναφέρουν στον Αλέξανδρο Μαυροκορδάτο τις συνθήκες του αγγλικού δανείου προς υποστήριξη του αγώνα. Σταματώντας στη Γένοβα στις 5 Απριλίου, ζήτησαν από τον Λόρδος Βύρωνα να τους υποδεχθεί, βοηθώντας έτσι να ωριμάσει στον Άγγλο ποιητή η ιδέα του να πραγματοποιήσει ένα ταξίδι στην Ελλάδα λίγους μήνες αργότερα.¹⁹

Εν τω μεταξύ, ο Palma προσχώρησε στον συνταγματικό στρατό κερδίζοντας δύο παράσημα στο πεδίο κατά τη διάρκεια της μάχης του Τροκαντερό που πραγματοποιήθηκε στο Κάδιθ στις 31 Αυγούστου 1823. Μετά την ήττα των Ισπανών συνταγματικών φιλελεύθερων, ο Palma κατέφυγε πρώτα στο Λονδίνο, εν συνεχεία στο Παρίσι, την Αμβέρσα, τη Μασσαλία και, τέλος, στην Ελλάδα.

Η ΠΡΩΤΗ ΕΜΠΕΙΡΙΑ ΣΤΗΝ ΕΛΛΑΔΑ

Ο Palma έκανε το πρώτο ταξίδι στην Ελλάδα στις 16 Αυγούστου 1824. Έφυγε από το Λονδίνο και τον συνόδευαν οι Έλληνες Ιωάννης Ορλάνδος, Ιωάννης Ζαΐμης και Αντρέας Λουριώτης, γνωστός του, όπως προαναφέρθηκε, δύο χρόνια νωρίτερα στη Μαδρίτη.

Κατά τη διάρκεια του ταξιδιού έκανε μια στάση στη Ζάκυνθο όπου συνάντησε τον Cavaliere De Laguidara, έναν Ιταλό εξόριστο στην υπηρεσία της αγγλικής κυβέρνησης, ο οποίος του έδωσε τις πρώτες πληροφορίες για τη δύσκολη κατάσταση που αντιμετώπιζε η Ελλάδα εκείνη τη στιγμή.

Τελικά έφτασε στο Ναύπλιο στις 28 Σεπτεμβρίου, βρέθηκε αντιμέτωπος με μια δραματική κατάσταση, λόγω του γεγονότος ότι η επιδημία τύφου ήταν έντονη στην πόλη, με τη συνακόλουθη δυσκολία να συναντηθεί με τις αρχές όπως είχε αρχικά προβλέψει στο πρόγραμμά του. Αυτό τον εμπόδισε να επιστρέψει στην Αγγλία τον Νοέμβριο του ίδιου έτους.

¹⁸ W. ST. CLAIR, *That Greece might still be free*. ό.π., σ. 142.

¹⁹ Για μια σύγχρονη μαρτυρία για το ταξίδι του Μπάιρον στην Ελλάδα, βλ. J. BOWRING, E. BLAQUIERE, W. FLETCHER, *Lord Byron in Greece*, "Westminster Review", 2 (Ιούλιος 1824), σσ. 225-262.

Η κατάσταση στην οποία βρισκόταν σε λειτουργία ήταν αρκετά δύσκολη, όχι μόνο από την άποψη της υγείας (ο καπετάνιος του πλοίου και δύο Γερμανοί μαθητές που είχαν ταξιδέψει μαζί του για να πολεμήσουν στην Ελλάδα, χάθηκαν λόγω της επιδημίας) αλλά και επειδή ήταν ο αγγελιοφόρος της τρίτης δόσης ενός δανείου που στάλθηκε από την Ελληνική Επιτροπή του Λονδίνου.²⁰

Για λόγους ασφαλείας, πέρασαν μερικές μέρες πριν από την παράδοση του ποσού στους απεσταλμένους της ελληνικής κυβέρνησης και ο Palma μπόρεσε να συνεχίσει το ταξίδι του, περιγράφοντας το σε δύο γράμματα που στάλθηκαν στον φίλο του Carlo Trompeo.²¹

Από την ανάγνωση αυτών των επιστολών, γίνεται κατανοητό το έντονο πάθος που γεννήθηκε σε αυτήν την πρώτη διαμονή, με μια ολόκληρη σειρά πληροφοριών και σχολίων – σε μερικά πολύ κρίσιμα αποσπάσματα σχετικά με τους εσωτερικούς αγώνες και τους εμφύλιους πολέμους που εξασθένισαν το ελληνικό μέτωπο – που επέτρεψαν, μόλις δημοσιευτούν, να έχουν μια πιο ακριβή εικόνα του τι πραγματικά συνέβαινε. Αν και ο Palma ενήργησε εξ ονόματος της Επιτροπής του Λονδίνου, οι σχέσεις μεταξύ των υπευθύνων του αγγλικού σώματος και των Ιταλών εξόριστων ήταν τεταμένες. Μια πρώτη τριβή αφορούσε τα κεφάλαια που συγκέντρωσε η επιτροπή και τον ρόλο που διαδραμάτισαν οι εκπρόσωποι της ελληνικής κυβέρνησης στο Ηνωμένο Βασίλειο.

Ο πιο παθιασμένος ανάμεσα στους φιλέλληνες και υποστηρικτές των θέσεων των Ιταλών ήταν ο Edward Blaquiere,²² ο οποίος είχε μοιραστεί μαζί τους την ισπανική εμπειρία του *Trienio liberal*. Μαζί με τον Palma, υποστήριζε ότι οι υπερβολικοί έλεγχοι στα κεφάλαια και η έλλειψη εμπιστοσύνης στην ελληνική εκπροσώπηση στο Λονδίνο αποτέλεσαν εμπόδιο στη διαδικασία ανεξαρτησίας και κατηγόρησαν τον Bowring, αλλά κυρίως τον υπολοχαγό συνταγματάρχη Leicester Stanhope, ότι είχε μεγάλη ευθύνη για την ήττα και την επακόλουθη σφαγή που πραγματοποιήθηκε στα Ψαρά τον Ιούλιο του 1824, λόγω της σχολαστικότητας και της λιτότητας με την οποία είχε διανείμει την πρώτη δόση του δανείου.

Αλλά οι διαφωνίες είχαν πολύ βαθύτερα και πολιτικά κίνητρα από την απλή διαχείριση των κεφαλαίων.

Τα ιδανικά και η επαναστατική γλώσσα που προέρχονταν από τη Γαλλία και η έννοια της εθνικότητας έφτασαν στα ελληνικά εδάφη κυρίως μέσω των

²⁰ Στο *Greece vindicated*, ό.π., σ.3, ο Palma γράφει για ένα «συμβόλαιο για ένα δάνειο προς τους Έλληνες, που συνήφθη στο τέλος Φεβρουαρίου του 1824 για το ποσό των 800.000 £», ενώ η M. ISABELLA, *Risorgimento in esilio*, ό.π., σ. 89, υποστηρίζει ότι η τρίτη δόση ήταν 50.000 £.

²¹ Περιλαμβάνεται στο A. PALMA, *Greece vindicated*, ό.π., σ.σ. 1-66.

²² F. ROSEN, *Blaquiere, Edward (1779–1832)*, *Oxford Dictionary of National Biography*, στο <https://www.oxforddnb.com/view/10.1093/ref:odnb/9780198614128.001.0001/odnb-9780198614128-e-57497> (ανακτήθηκε στις 7/1/2021).

Ιταλών πατριωτών και αυτό οδήγησε στη δημιουργία ιδιαίτερων και ισχυρών δεσμών, δημιουργώντας ενδιαφέρουσες ομοιότητες σχετικά με την πολιτική διαδικασία που βρίσκονταν σε εξέλιξη στις δύο χώρες.

Τόσο οι Έλληνες πατριώτες όσο και οι Ιταλοί εξόριστοι, πίστευαν, για παράδειγμα, ότι χάρη στο αρχαίο παρελθόν και, έχοντας στο μέλλον πραγματική ενότητα και πολιτική ανεξαρτησία, τα δύο έθνη θα μπορούσαν να φιλοδοξούν να διαδραματίσουν έναν ηγετικό ρόλο στην ευρωπαϊκή ήπειρο.

Ένα δεύτερο στοιχείο που είχε δημιουργήσει εποικοδομητικές και αμοιβαίες ανταλλαγές ήταν η παρουσία ακμαζόντων ελληνικών κοινοτήτων στην ιταλική χερσόνησο, όπως στην Τεργέστη και στο Λιβόρνο – που παρείχαν σημαντική βοήθεια σε νέους συμπατριώτες ώστε να τους επιτρέψει να σπουδάσουν σε ευρωπαϊκά πανεπιστήμια – και της ελληνικής πολιτικής διασποράς, για να μην αναφέρουμε τη φιγούρα του Ugo Foscolo που το 1812 ισχυρίστηκε ότι ήταν «ιταλο-έλληνας», υποδεικνύοντας όχι μόνο μια διπλή πολιτιστική ιδιότητα αλλά ένα είδος πίστης σε δύο πατρίδες.²³ Η ιδέα συνεχίστηκε από τον Palma στα μέσα της δεκαετίας του 1920, δηλώνοντας ότι οι Ιταλοί έπρεπε να θεωρήσουν την Ελλάδα ως δεύτερη πατρίδα.

Επομένως, μπορεί να υποστηριχθεί ότι η ιταλική πολιτική, στρατιωτική και πολιτιστική συμβολή στο φιλελληνικό κίνημα είχε μακρινές ρίζες και είχε ωριμάσει πολύ πριν από τον πόλεμο της ελληνικής ανεξαρτησίας, με βάση μια πολιτική και πολιτιστική ομοιότητα, η οποία οδήγησε στην έκφραση μίας γλώσσας ενιαίας και κοινής.

Ο έλεγχος που ασκούσαν οι Αυστριακοί στα ιταλικά εδάφη ήταν παρόμοιος με τον δεσποτισμό που εφάρμοσαν οι Οθωμανοί στην Ελλάδα, και η ίδια μοίρα έκανε τις επιθυμίες, τα κίνητρα και τους στόχους για την επίτευξη της επιθυμητής εθνικής απελευθέρωσης παρόμοια, αν όχι η ίδια. Ήταν εύκολο για όλους να δουν ότι η διαδικασία της ιταλικής εθνικής αναγέννησης και το κίνημα της ανεξαρτησίας ακολούθησαν παράλληλα μονοπάτια με πολλές “γέφυρες” που τα ένωναν.

Αυτό το υπόβαθρο δεν υπήρχε, για προφανείς λόγους, με τον κόσμο των φιλελλήνων αγγλοσαξόνων. Η διαφορά, ωστόσο, δεν ήταν μόνο ιστορικής φύσης, αλλά αφορούσε και το ρόλο που θα μπορούσαν να έχουν τα ιταλικά και τα ελληνικά έθνη στα μελλοντικά σενάρια της Μεσογείου, όπου οι «Λατινοελληνικές αδελφές» (Ιταλία, Ισπανία και Ελλάδα) μπορούσαν να δημιουργήσουν νέες ισορροπίες και συμμαχίες.

Εάν στις αρχές της δεκαετίας του 1820, ο φιλελληνισμός θεωρούνταν από πολλούς ως δέσμευση ενάντια στον οθωμανικό δεσποτισμό και ως ο θρίαμβος του ευρωπαϊκού πολιτισμού, σε αγγλικούς πολιτιστικούς και πολιτικούς κύκλους η έμφαση δόθηκε στην ισχυρή διαφορά μεταξύ της

²³ M.A. TERZOLI, *Foscolo*, Ρώμη-Μπάρι, Laterza, σσ. 172-173.

πολιτικής σταθερότητας, της ανάπτυξης και της εργατικότητας της Ευρώπης, σε αντίθεση με την κατάσταση της υπανάπτυξης σε συνδυασμό με την αποκοινωνικότητα που υπήρχε στην περιοχή της Μεσογείου.

Όπως επεσήμανε η Isabella, τα ελληνικά γεγονότα «ήταν από μόνα τους μέρος μιας ευρύτερης συζήτησης κατά την οποία ο αυταρχικός ή “αυτοκρατορικός” φιλελευθερισμός αντιτάχθηκε στον εθνικιστικό φιλελευθερισμό. Οι θέσεις των εξόριστων για το μέλλον της Μεσογείου παρέχουν ένα ενδιαφέρον παράδειγμα για το πώς η ευρωπαϊκή αυτοκρατορική ιδεολογία που αναδύθηκε θα μπορούσε να συγκρουστεί ή, αντίθετα, να καταστεί συμβατή με τις φιλοδοξίες για αυτοδιοίκηση που υπάρχουν στην περιφέρεια της Ευρώπης».²⁴

Ο Palma, επίσης λόγω της εμπειρίας που ζούσε στην Ισπανία, ήθελε να τονίσει αυτή τη «μεσογειακή» θέση, τόσο πολύ ώστε να θεωρηθεί ως ένας από τους προδρόμους αυτού του κινήματος που οδήγησε στη γέννηση της Ελληνο-Λατινικής Ένωσης το 1880, που υποστηρίχθηκε από τον Carlo Michele Buscalioni – μια εξέχουσα προσωπικότητα στην αναγέννηση του ιταλικού ελευθεροτεκτονισμού, ξεκινώντας από την ενοποίηση και δραστηριοποίηση στα γεγονότα που οδήγησαν τον Amedeo d'Aosta να γίνει βασιλιάς της Ισπανίας το 1870 – και υποστηρίχθηκε από τον φιλόλογο Marco Antonio Canini.²⁵

Στην πραγματικότητα ο Palma ισχυριζόταν ότι η Ελλάδα είναι μια μικρογραφία της Ισπανίας. Ποτέ δεν είδα τέτοια ομοιότητα με αυτή που υπάρχει μεταξύ αυτών των δύο χωρών. Ξέρετε, ότι, ως στρατιώτης, διέσχισα την Ισπανία και γνώρισα τα μέρη της και τη φύση των κατοίκων της. Καταρχάς, το κλίμα και η χερσόνησος είναι ίδια· η γονιμότητα και οι εξαιρετικές συνθήκες διαφοροποιούν τις δύο χώρες· και στις δύο χώρες υπάρχουν διάφοροι λόγοι για λύπη για το ακαλλιέργητο έδαφος, τη πληθυσμιακή μείωση και τη καταστροφή· δεδομένου ότι η δουλεία οποιαδήποτε προέλευση και να έχει επιφέρει απαραίτητα το ίδιο αποτέλεσμα. [...] Οι Έλληνες υποφέρουν τις ίδιες ή ακόμα μεγαλύτερες δυσκολίες από αυτές των Ισπανών. [...] Μια κυβέρνηση, που ιδρύεται σε ελεύθερη, συνταγματική ή ανεξάρτητη βάση, θα είναι εξίσου εύπορη και στις δύο χώρες. Οι Τούρκοι είναι στην Ελλάδα αυτό που ο χριστιανικός, καθολικός και αποστολικός κλήρος είναι στην Ισπανία, σε αντίθεση με το δόγμα του Ιησού Χριστού και του Αγίου Παύλου.

Οι Ισπανοί, όταν οι ιερείς και οι μοναχοί τους αποδεχθούν τη λιτότητα ως προς τα θέματα της περιουσίας, η οποία, σύμφωνα με τον Άγιο Ματθαίο, από μόνη της μπορεί να εγγυηθεί την είσοδό τους στον Παράδεισο (και αυτή η αποστολή

²⁴ M. ISABELLA, *Risorgimento in esilio*, ό.π., σ. 93.

²⁵ M. A. CANINI, *Storia di un libro*, Τορίνο 1882, σσ. 12-14, 19· L. M. BILLIA, *La lega filellenica e l'ideale politico di Carlo Michele Buscalioni*, Τορίνο, Τυπ. Eredi Botta, 1885.

μπορεί να εκτελεστεί μόνο από τους Αμερικανούς, ως νόμιμη εκδίκηση σε αυτόν τον έξαλλο κλήρο) θα κατέχουν την πλουσιότερη κυβέρνηση στην Ευρώπη. Οι Έλληνες, εάν εκδιώξουν τους άρχοντες τους μωαμεθανούς, που τους μείωσαν στην κατάσταση των αρχαίων ειλωτών, θα αποκτήσουν περιουσία τόσο τεράστια, τόσο καρποφόρα και τόσο ευνοϊκή από κάθε άποψη, που δεν θα είχαν τη δυνατότητα μόνο να αποπληρώσουν τα δάνεια που έχουν ήδη συμφωνηθεί, αλλά και εκείνα για τα οποία δεν έχουν ακόμη συνάψει σύμβαση, εάν αυτοί και οι φίλοι τους επιθυμούν να δουν την Ελλάδα να επιτύχει την ανεξαρτησία, η οποία θα εγγυηθεί την αποπληρωμή των προηγούμενων προκαταβολών.²⁶

Οι Ιταλοί εξόριστοι ανησυχούσαν για τον κίνδυνο που θα μπορούσε να επιφέρει ένα κενό εξουσίας και για την ειλικρινή πεποίθηση ότι η Ελλάδα θα έπρεπε να γίνει ένα πραγματικά ελεύθερο, ανεξάρτητο έθνος και να μην υπόκειται σε οποιοδήποτε είδος «προτεκτοράτου» από κανένα ευρωπαϊκό έθνος.

Μια σταθερή και ισχυρή κυβέρνηση και ένας καλά εκπαιδευμένος στρατός ήταν τα πρώτα βήματα που έπρεπε να ακολουθήσουν. Χωρίς αυτά τα προαπαιτούμενα ήταν δύσκολο να φανταστεί κανείς έναν επιτυχημένο αντάρτικο πόλεμο.²⁷

Ο πιο αφοσιωμένος υποστηρικτής ήταν αναμφίβολα ο Palma που ενίσχυσε αυτές τις πεποιθήσεις σε συνάφεια με τις εντυπώσεις που του γεννηθηκαν από το πρώτο ταξίδι του στην Ελλάδα. Παρόλο που ήταν πεπεισμένος φιλελεύθερος, οι εκτιμήσεις του τον οδήγησαν να διαβεβαιώσει ότι, σε περίπτωση ακραίας ανάγκης και κρισιμότητας, η εξουσία θα μπορούσε να ανατεθεί σε έναν μόνο άνθρωπο, ακόμη και αν προσωρινά.²⁸

Όσον αφορά την ανάγκη για ισχυρή εξουσία, δήλωσε

Όλα συνέβαλαν στο να με πείσουν ότι, σε χώρες που πρόσφατα αναστατώθηκαν από επαναστάσεις και υπόκεινται σε εχθρικές εισβολές και εσωτερικές

²⁶ A. PALMA, *Greece vindicated*, ό.π., σσ 38-40. Σε αυτές τις σελίδες ο Palma πρόσθεσε αναμνήσεις και ενδιαφέρουσες αντανάκλασεις και στο ανθρωπολογικό επίπεδο «Στην Ισπανία, όπως και στην Ελλάδα, υπάρχουν παντού βουνά, φαράγγια και δύσβατοι δρόμοι. Υπάρχει η ίδια ματαιοδοξία, η έλλειψη καθαριότητας στα ρούχα και στις ανάγκες της ζωής. Περισσότερο από μία φορά, ενώ ήμουν στην Ελλάδα, ονειρευόμουν να βρίσκομαι στο Τροκαντερό ή στο παλιό μου άγημα στο νησί Λέων και στο Κάδιθ, γιατί παρόλο που δεν ζούσα πλέον μία στρατιωτική ζωή, το γυμνό έδαφος ήταν συχνά το ντιβάνι μου. [...] Και οι δύο (Ισπανοί και Έλληνες NdA) βρίσκουν τροφή στο κάπνισμα: και οι δύο έχουν την ίδια οκνηρία στην ενασχόληση με τις δουλειές και στη λήψη προληπτικών μέτρων. Το «Avrion» των Ελλήνων είναι το «Mañana» των Ισπανών. Οι γυναίκες και των δύο χωρών διακρίνονται για τα όμορφα έντονα μάτια τους και έχουν την ίδια αγάπη και εγκάρδια ζεστασιά, αν και στην Ελλάδα είναι πιο μετριοπαθείς από την ανατολίτικη επιρροή που τις κρατούν απομονωμένες αντί να τις δίνουν την ελευθερία τους».

²⁷ Η επιστολή του Gamba προς τον Ορλάνδο με ημερομηνία 11 Σεπτεμβρίου (χωρίς έτος), Λονδίνο, φυλάσσεται στο Κέντρο Νεοελληνικής Έρευνας στην Αθήνα, Ορλάνδο και στον Λουριώτη, και αναφέρεται επίσης από την M. ISABELLA, *Risorgimento in esilio*. Ό.π., σ. 102.

²⁸ «Εάν το απαιτούσαν οι περιστάσεις, θα έπρεπε να επιλεγεί ένας δικτάτορας και τότε τα χρέη θα μπορούσαν να είχαν διανεμηθεί με φειδώ.» ό.π., σ. 180.

διαφωνίες, δεν υπήρχε τόσο μεγάλη ανάγκη για εκτελεστικά και νομοθετικά όργανα: ήταν πιο απαραίτητη μια κεντρική δύναμη αποτελούμενη από ένα ή περισσότερα άτομα που τους ανατέθηκε εξουσία και προικισμένα με γνώση, απαίτηση προϋπόθεση για να ενισχύσουν την πρόοδο της χώρας τους, ιδρύοντας εκείνους τους θεσμούς που, όπως επιβεβαιώνει η κυρία De Stael, «πρέπει να εκπαιδεύσουν τους άντρες».²⁹

Ταυτόχρονα δήλωσε ότι «απαιτείται στρατιωτική πειθαρχία, τόσο στον στρατό όσο και στο ναυτικό. Η κυβέρνηση πρέπει να έχει το δικό της στόλο και τακτικούς στρατιώτες, ώστε να μην αποδυναμώσει το εθνικό πνεύμα, γιατί τώρα είναι ανάγκη όλοι να είναι στρατιώτες».³⁰

Παρά την έκδηλη συμπάθεια που έδειξαν στους Έλληνες, τόσο ο Palma όσο και οι άλλοι Ιταλοί εξόριστοι είχαν επίγνωση της οπισθοδρόμησης και της πίεσης που ασκήθηκαν για αιώνες από την οθωμανική κυριαρχία, η οποία αντικατοπτριζόταν αφενός στην έλλειψη πολιτικής κουλτούρας της μελλοντικής άρχουσας τάξης και, αφετέρου, στη ρίζα των τουρκικών εθίμων και παραδόσεων. Από την άλλη πλευρά, ο ίδιος ο Palma έπρεπε να παραδεχτεί, περιλυπος, ότι οι «Έλληνες φαίνεται να θεωρούν τους εαυτούς τους κατοίκους της Ασίας, αν και κατέχουν μια καλή θέση στην Ευρώπη. Μου έλεγαν συχνά «εσείς οι Ευρωπαίοι». Ακολουθούν τον τουρκικό τρόπο ντυσίματος, τόσο πολύ που είναι μερικές φορές δύσκολο να ξεχωρίσεις έναν Τούρκο από έναν Έλληνα».³¹

Παρ' όλους αυτούς τους στοχασμούς, μαζί με την αλληλογραφία και τα γραπτά αφοσιωμένων φιλελλήνων όπως ο Giuseppe Pecchio³² και ο Giacinto Collegno³³ – φίλος και σύντροφος του Palma και του Santorre di Santarosa στη μάχη κατά τη διάρκεια των εξεγέρσεων του 1821 και αργότερα στην εξορία στην Ισπανία και την Αγγλία – σχετικά με τις δυσκολίες που θα αντιμετώπιζαν οι Έλληνες στην απόκτηση σταθερών κρατικών θεσμών και στην ύπαρξη ενός αποτελεσματικού στρατού, οι οποίοι σε μερικά

²⁹ A. PALMA, *Greece vindicated*, ό.π., σ. 28.

³⁰ Του ίδιου, σ. 25.

³¹ Του ίδιου, σ. 65.

³² G. PECCHIO, *A Picture of Greece in 1825. As exhibited in the personal narratives of James Emerson, Esq., Count Pecchio, and W. H. Humphreys, Esq., comprising a detailed account of the events of the late campaign, and sketches of the principal military, naval, and political chiefs*, Π, *Journal of Count Pecchio*, H. Colburn, Λονδίνο, 1826, σ. 159. Την ίδια χρονιά εκδόθηκε η ιταλική εκδοχή αυτού του βιβλίου από το τυπογραφείο του Λουγκάνο Vanelli με τον τίτλο, *Relazione degli avvenimenti della Grecia nella primavera del 1825*. Οι πρώτες μαρτυρίες του Pecchio εμφανίστηκαν ήδη το 1825 που δημοσιεύθηκαν από τη γαλλική εφημερίδα "Le Globe" με τον τίτλο, *La Grèce au printemps de 1825. Par le comte Giuseppe Pecchio* (n. 174, 22 Οκτώβριος 1825, σσ. 901-903· n. 176, 27 Οκτώβριος 1825, σσ. 913-914· n. 177, 29 Οκτώβριος 1825, σσ. 917-919· n. 188, 24 Νοέμβριος, σ. 977· n. 190, 29 Νοέμβριος 1825, σσ. 989-990· n. 192, 3 Δεκέμβριος 1825, σσ. 998-999· n. 197, 15 Δεκέμβριος 1825, σσ. 1025-1026).

³³ G. COLLEGNO, *Diario dell'assedio di Navarino*, Torino, Pelazza, τυπ. Economica, 1857.

σημεία ταυτίζονταν με τη θέση του αγγλικού παράγοντα, ο ενθουσιασμός και η αποφασιστικότητα προς τον ελληνικό αγώνα δεν μειώθηκαν ποτέ.

Για τους Άγγλους, η ανωτερότητα του πολιτισμού τους ήταν αδιαμφισβήτητη και, κατά συνέπεια, και ο ρόλος που τους ανατέθηκε ως πρώτη παγκόσμια δύναμη. Επομένως, κάθε διεθνές ζήτημα φιλτραριζόταν μέσω αυτού του ερμηνευτικού πρίσματος. Οι Έλληνες είχαν το δικαίωμα να απελευθερωθούν από τον οθωμανικό ζυγό και επομένως άξιζαν την αγγλική υποστήριξη, αλλά παρέμεναν ακόμα ένας κατώτερος λαός, έξω από τα ορόσημα, με τα οποία σφυρηλατήθηκε ο όρος «πολιτισμός».³⁴

Η αποδοχή αυτής της άποψης κινδύνευε να θέσει υπό αμφισβήτηση ολόκληρη την ιδεολογική δομή του κινήματος της ιταλικής ενοποίησης.³⁵ Ο αποκλεισμός της Ελλάδας από το πλαίσιο των ευρωπαϊκών «πολιτισμένων» εθνών σήμαινε πως αμφέβαλλαν ότι ο ελληνικός και ο λατινικός πολιτισμός αποτελούσαν τις κοιτίδες της Ευρώπης.

Ακόμη και με όλα τα εσωτερικά προβλήματα, των εμφύλιων συγκρούσεων, των ελλειμμάτων τους στα πλαίσια του «δυτικού πολιτισμού» που αναγνωρίζουν οι Ιταλοί, ο μύθος του ελληνικού εθνικισμού έπρεπε να καλλιεργηθεί. Ως εκ τούτου, ήταν απαραίτητο να συνεργαστούμε με τους πιο δυτικοποιημένους Έλληνες ηγέτες όπως ο Μαυροκορδάτος και ο Δημήτριος Ύψηλάντης, που ορίστηκε από τον Collegno, με υπερβολική έμφαση, ως «ο μοναδικός πολιτισμένος Έλληνας».³⁶

Εκείνοι που ονομάστηκαν «Carbonari Counts»,³⁷ προσφέρθηκαν να συνεργαστούν με την ελληνική κυβέρνηση: ο Palma θα μεριμνούσε για τη δικαιοσύνη, ο Pecchio (αγγελιοφόρος του δεύτερου δανείου από την Επιτροπή το 1825) και ο Collegno για στρατιωτικές υποθέσεις, ο Santorre di Santarosa για εξωτερικές υποθέσεις και ο Luigi Porro Lambertenghi, για τα οικονομικά, ενώ ταυτόχρονα δεσμεύεται να εργαστεί για τη δημιουργία μιας αποτελεσματικής διοίκησης του κράτους. Υπό αυτήν την έννοια, πρότεινε επίσης να ξεκινήσει «με μια αληθινή ή φαινομενική αποστολή για να λειτουργήσει ως ιδιωτικό Συμβούλιο του Κράτους στο Εκτελεστικό Σώμα και να ιδρύσει το Νομοθετικό Σώμα σε στέρα θεμέλια».³⁸

³⁴ P. MANDLER, *The English National Character. The History of an Idea from Edmund Burke to Tony Blair*, Λονδίνο 206, σελ. 29-38. Σχετικά με τη συγκεκριμένη περίπτωση της Ελλάδας βλ., K. FLEMING, *Orientalism, the Balkans an Balkan Historiography*, "American Historical Review", 105 (2000), σσ. 1218-1233.

³⁵ Το ζήτημα συζητήθηκε ευρέως μεταξύ των Ιταλών εξόριστων και ως προς αυτό βλ. G. B. MAROCHETTI, *Le congrès bienfaisant* (Παρίσι, 1826-αναδημοσιευμένο το 1830 με τον τίτλο *Indépendance de l'Italie, moyen de l'établir dans l'intérêt général de l'Europe, considéré spécialement sous le point de vue de l'équilibre politique, ou Partage de la Turquie*, Παρίσι).

³⁶ G. COLLEGNO, *Diario dell'assedio di Navarino*, ό.π., σ. 39.

³⁷ W. ST. CLAIR, *That Greece Might Still Be Free*, ό.π. σ. 255.

³⁸ Στο A. MORANDI, *Il mio giornale dal 1848 al 1850*, Μόντενα, Τυπογραφία και λιθογραφία του Andrea Ferrari, 1867, σ. 76

Αν και η ομάδα των εξόριστων βρισκόταν στην πλειοψηφία τους σε δημοκρατικές θεσμικές θέσεις (ειδικά ο Pecchio)³⁹, ο Palma ανέλαβε μια πιο πραγματιστική και ρεαλιστική στάση

Καμία χώρα δεν φαίνεται, από τη φύση της, πιο κατάλληλη για μια ομοσπονδιακή δημοκρατία απ' ό,τι η Ελλάδα, και εδώ επίσης μοιάζει με την Ισπανία. Όμως οι Έλληνες δεν φαίνεται να είναι σε θέση να αποκτήσουν αυτήν τη μορφή διακυβέρνησης, δεδομένου ότι κληρονομούν τις διαφωνίες των προγόνων τους, είναι ένας αδύναμος λαός, περιτριγυρισμένοι από δεσποτισμό από τη μια πλευρά και από την Ιερή Συμμαχία από την άλλη, και βρίσκονται στην Ευρώπη υπό την επίδραση και των δύο και υπόκεινται στους ελιγμούς τους. Και δεν θα ήταν συνετό να διατρέξουν τον κίνδυνο να χάσουν την ανεξαρτησία τους για την επιθυμία να φτάσουν στην κορυφή αυτής της εημερίας, που επί του παρόντος ήταν ασυμβίβαστη με τις ικανότητές τους. Αναμφίβολα, η ομοσπονδιακή κυβέρνηση είναι η καλύτερη και σε αυτή τη βάση απολαμβάνει ένας λαός τη μεγαλύτερη ελευθερία. Οι Βόρειοι Αμερικανοί έχουν δείξει ότι μια τέτοια κυβέρνηση μπορεί να υπάρχει και ότι διαθέτει μεγάλη σταθερότητα. [...] Αλλά οι Έλληνες βρίσκονται στην Ευρώπη, τοποθετημένοι μεταξύ Τουρκίας, Ρωσίας, Αυστρίας και, επίσης, προσθέτω, των Ιονίων Νησιών· και όπως στην Αμερική μια διαφορετική μορφή κυβέρνησης θα έμοιαζε σαν ένας μετεωρίτης, με τον ίδιο τρόπο μια δημοκρατία στην Ευρώπη θα ήταν πραγματικά εξαιρετική.⁴⁰

Εντελώς διαφορετική ήταν η θέση της πλειοψηφίας των μελών της Ελληνικής Επιτροπής του Λονδίνου που, επηρεασμένοι από τον ριζοσπαστικό φιλόσοφο και νομικό Jeremy Bentham, βρήκαν χώρο στο διάσημο περιοδικό «Westminster Review», που ιδρύθηκε από τον τελευταίο μαζί με τον John Stuart Mill, το 1823, στις σελίδες του οποίου φιλοξενήθηκε το άρθρο του Bowring, *Greek Committee*, πολύ επιθετικό προς τον Palma.⁴¹

Ο πιο υπεροπτικός αντίπαλος των Ιταλών ήταν ο προαναφερόμενος Stanhope, φαινομενικά ένας υποστηρικτής των θεωριών του Bentham,⁴² ο οποίος ωστόσο είχε μια χαρακτηριστικά “πατερναλιστική” και αποικιοκρατική προσέγγιση. Αν και ήταν υποστηρικτής μιας δημοκρατικής θεσμικής μορφής, ένας υποστηρικτής της ελευθερίας του Τύπου και υπέρ της δημιουργίας ενός δημόσιου εκπαιδευτικού συστήματος, θεώρησε τους Έλληνες πολιτικά ανώριμους, περισσότερο Ασιάτες παρά Ευρωπαίους, ώστε να αντιμετωπίζονται με τον ίδιο τρόπο όπως οι λαοί που αποικίστηκαν από την Αγγλική Αυτοκρατορία. Οι απόψεις του βασιζόνταν, πέρα από τα τοπικά έθιμα

³⁹ G. PECCHIO, *Relazione degli avvenimenti della Grecia*, ό.π., σσ. 199-200.

⁴⁰ A. PALMA, *Greece vindicated*, ό.π., σσ. 48-49.

⁴¹ “Westminster Review”, 6 (1826), σσ. 113-133.

⁴² F. ROSEN, *Bentham, Byron and Greece: constitutionalism, nationalism and early liberal political thought*, Oxford, Clarendon press, 1992, σσ. 157-161.

και παραδόσεις, και στο γεγονός ότι κατά τη διάρκεια του πολέμου της ανεξαρτησίας οι Έλληνες είχαν πραγματοποιήσει βάνανουσες σφαγές εναντίον των Τούρκων.

Ο Palma, ο πιο επιθετικός στην αντιμετώπιση της Επιτροπής, κατηγορήσε τον Stanhope για «υποκριτική» στάση και τον καλεί να προβληματιστεί για τις αποικιοκρατικές πολιτικές των λεγόμενων «πολιτισμένων χωρών»:

Οι Έλληνες κατηγορούνται άδικα για σκληρότητα και βαρβαρότητα. Έκαναν, κατά τη διάρκεια του δίκαιου αλλά αδίστακτου πολέμου τους, ενάντια στους εχθρούς τους που ήταν πολύ βάνανουσι, περισσότερα από ό, τι έκαναν οι άνθρωποι με τα πλεονεκτήματα της παιδείας και τα μέσα άμυνας, δηλαδή οι Ιταλοί, οι Γάλλοι και οι Άγγλοι; Τα έθνη στην επανάσταση είναι όλα παρόμοια. Όσοι κατηγορούν τους Έλληνες για βαρβαρότητα δεν έχουν ανατρέξει ποτέ στην ιστορία της χώρας, ούτε στις συνθήκες που δικαιολογούν κάπως αυτή τη σκληρότητα.⁴³

Επιπλέον, ο πραγματικός ρεαλισμός που επέδειξε ο Palma σε σχέση με θεσμικά ζητήματα, έβρισκε απόλυτη αρμονία με τον Μαυροκορδάτο, όπως θα δούμε αργότερα, που αποτελούσε αντίστοιχα τον ηγέτη του ελληνικού εθνικισμού ισότιμος μεταξύ των πιο αξιότιμων από τους Ιταλούς, ενώ οι Άγγλοι, εντός των υφιστάμενων αντιπαραθέσεων μεταξύ των διαφόρων ελληνικών ρευμάτων ανεξαρτησίας, υποστήριζαν τον στρατιωτικό διοικητή Οδυσσέα, ο οποίος δρούσε στην ανατολική Ελλάδα.⁴⁴

Ο Palma και ο Μαυροκορδάτος ήταν πεπεισμένοι ότι ορισμένες θεμελιώδεις ελευθερίες, όπως αυτή του Τύπου, καθώς και αυτές οι πολιτικές σε ορισμένες ιστορικές στιγμές, ιδιαίτερα δύσκολες, δεν θα μπορούσαν να είναι απόλυτα υπερασπίσιμες. Πρώτα, έπρεπε να δημιουργηθεί μια ισχυρή κυβέρνηση, ακόμη και αυταρχική, αλλά ικανή να τρέψει τον εισβολέα σε φυγή μέσω ενός προετοιμασμένου και παρακινημένου στρατού. Μόνο τότε θα μπορούσαν να δοθούν πολιτικές και αστικές ελευθερίες.

Σε αυτήν την αντίθεση, και οι δύο πλευρές προσπάθησαν να χρησιμοποιήσουν τον μύθο του Byron. Οι Ιταλοί, από την πλευρά τους, είχαν μια καλή απόδοση υπενθυμίζοντας την έκδηλη αποστροφή που έδειξε ο ποιητής απέναντι στον Stanhope και την ίδια συμπάθεια για τους πατριωτικούς αγώνες που διεξήχθησαν στην ιταλική χερσόνησο. Σε αυτό προστέθηκε επίσης, ένα όραμα παρόμοιο με αυτό των Ιταλών εξόριστων και του Μαυροκορδάτου, η επιθυμία του δηλαδή να θέσει την εθνική ανεξαρτησία πριν από την ανάγκη για εκπαίδευση κατά το πρότυπο του Bentham και την

⁴³ A. PALMA, *Greece vindicated*, ό.π., σσ. 47-48.

⁴⁴ F. ROSEN, *Bentham, Byron and Greece*, ό.π., σσ. 152-153.

ελευθερία του τύπου.⁴⁵ Στην πραγματικότητα, η σκέψη του Byron για το μέλλον μιας ελεύθερης Ελλάδας δεν ήταν τόσο ξεκάθαρη, αλλά ο Palma και οι άλλοι αξιοποίησαν στο έπακρο το κλίμα που δημιουργήθηκε γύρω από το πρόσωπό του.

Το αμοιβαίο *feeling* με τον Άγγλο ποιητή είχε ανθίσει μετά τη μετάφραση του ποιήματος *Childe Harold's Pilgrimage* και ο φιλελληνισμός ήταν εύλογο επακόλουθο αυτής της κοινής δέσμευσης. Οι εξόριστοι ήταν από τους πρώτους και πιο επίμονους στη δημιουργία, μέσω του τραγικού τέλους του Byron, του μύθου του σύγχρονου ήρωα, τόσο αγαπητού στους ρομαντικούς, που δίνει τη ζωή του για την ελευθερία των λαών, που είχε έπειτα με το θάνατο του Santorre di Santarosa ένα ακόμα και εξίσου ρομαντικό παράδειγμα. Ο τελευταίος βρισκόταν επίσης στο επίκεντρο μιας αντιπαράθεσης μεταξύ της Επιτροπής και των Ιταλών, καθώς ο Bowring προσπάθησε να πείσει τους Έλληνες βουλευτές Ορλάνδο και Λουριώτη να εμποδίσουν το ταξίδι του Κόμη του Savigliano και του φίλου του Giacinto Collegno. Αυτές ήταν απόπειρες που κατάφεραν εν μέρει – επισημαίνοντας την υποταγή των Ελλήνων εκπροσώπων στο Λονδίνο, οι οποίοι πρότειναν πρώτα τους δύο εξόριστους και μετά ζήτησαν συγγνώμη στην Επιτροπή – δεδομένου ότι οι δυο τους έγιναν δεκτοί αρκετά απαθώς από τις ελληνικές αρχές κατά την άφιξή τους στο Ναύπλιο τον Νοέμβριο του 1824.⁴⁶

Δεδομένης αυτής της ανάλυσης, δεν προκαλεί έκπληξη το γεγονός ότι οι συμπάθειες του Palma και των Ιταλών φιλελλήνων τοποθετήθηκαν, πέρα από τον Μαυροκορδάτο⁴⁷ – γραμματέα του Συμβουλίου – προς τις φιγούρες του Γιώργου Κουντουριώτη – ο οποίος κατά τη διάρκεια της πρώτης παραμονής του Κόντε του Πεδεμόντιου στην Ελλάδα κατείχε το αξίωμα του προέδρου του Επαναστατικού Εκτελεστικού Συμβουλίου, του Ιωάννη Βαπτιστή Θεοτόκη⁴⁸ – υπουργού Δικαιοσύνης – του Βαρόνου Friedrich Eduard von Rheineck – αναπληρωτή γραμματέα του Υπουργείου

⁴⁵ Του ίδιου, σσ. 195-204.

⁴⁶ E. DALLEGGIO, *Les Philhellènes et la guerre de l'Indépendance*, Athènes, Institut français d'Athènes. Athènes, 1949, σσ. 119 και 121.

⁴⁷ «Κόμη, Με μεγάλη ικανοποίηση εκτελώ τις εντολές της κυβέρνησής μου εκφράζοντας την ευγνωμοσύνη σε εσάς για τον ξεχωριστό τρόπο με τον οποίο εκπληρώσατε τον σκοπό της αποστολής σας, στον οποίο έχετε επίσης δώσει μεγαλύτερη σημασία με τις συνετές συμβουλές που μας δώσατε σε πολλά από τα σχέδιά σας, τα οποία η κυβέρνηση θα χρησιμοποιήσει προς όφελος του έθνους. Αν και, προς το παρόν, οι οικογενειακές σας υποθέσεις δεν σας επιτρέπουν να παρατείνετε τη διαμονή σας στην Ελλάδα, χαίρομαστε να γνωρίζουμε ότι θα επαναλάβετε την επίσκεψή σας και θα επιταχύνετε, με τις ικανότητές σας, την επιτυχία ενός αγώνα που είναι τόσο αγαπητός σε εσάς, επειδή είναι αυτός της ίδιας της δικαιοσύνης. Καθώς ερμηνεύω τα συναισθήματα της κυβέρνησής μου, επιτρέψτε μου, Κόμη, να σας εκφράσω την προσωπική μου εκτίμηση και τον εξέχοντα θαυμασμό με τον οποίο έχω την τιμή να είμαι, Κόμη, υπάκουος και ευγνώμων υπηρέτης σας. Α. Μαυροκορδάτος, Γραμματέας της Κυβέρνησης, Ναύπλιο, Μάρτιος 1825». A. PALMA, *Greece vindicated*, ό.π., σ. 287.

⁴⁸ Κατωτέρω, σημείωση 1.

Εξωτερικών - και του βουλευτή Σπυρίδωνος Τρικούπη (γνωστός για τον επικήδειο λόγο προς τιμήν του Byron που μεταφράστηκε σε πολλές γλώσσες)⁴⁹, και τους κουνιάδους του Μαυροκορδάτου.

Οι Ιταλοί εναπόθεταν την εμπιστοσύνη τους στον Μαυροκορδάτο όχι μόνο επειδή, όπως και αυτός, είχαν μοιραστεί την εμπειρία των εξόριστων (σπούδασε στο Πανεπιστήμιο της Πάντοβας, το 1821 όταν ξέσπασε ο πόλεμος της ανεξαρτησίας, έζησε στην Πίζα με τον ποιητή Percy Bysshe Shelley και τη σύζυγό του Wollstonecraft Godwin), αλλά και επειδή ήταν πολύ-γλωσσος, καλός γνώστης του ευρωπαϊκού πολιτισμού και, πάνω απ' όλα, είχε ένα πολιτικό όραμα παρόμοιο με αυτό των Ιταλών φιλελλήνων εξόριστων.

Δεν είναι τυχαίο ότι ο Palma, πριν επιστρέψει στην Αγγλία, έγραψε «μια πολιτική κατήχηση (λίγο διαφορετική από αυτή που είχε δώσει η Αυστρία στην Ιταλία), που απηύθυνα στον Μαυροκορδάτο»,⁵⁰ η οποία τυπώθηκε στα ελληνικά με τον τίτλο, *Κατήχησης πολιτική εις χρήσιν των Ελλήνων* (*Catechismo Politico a beneficio dei Greci*), και αξίζει να αναλυθεί προσεκτικά.

Οι «κατήχησης» με την εκπαιδευτική τους λειτουργία είχαν κάποια επιτυχία στα τέλη του 18ου αιώνα στη διάδοση των επαναστατικών ιδεών. Απευθύνονταν κυρίως στις νέες γενιές για να τους κάνουν να συμμετέχουν στις πολιτικές διαδικασίες που βρίσκονται σε εξέλιξη και να δημιουργήσουν ένα αίσθημα εμπιστοσύνης στους νέους θεσμούς που δημιουργούνταν, μαζί με ένα αίσθημα πατριωτικής συμμετοχής.

Σε αυτή τη συγκεκριμένη περίπτωση, το κοινό νήμα ήταν η σύνδεση μεταξύ του εθνικού πνεύματος και του Συντάγματος του 1822, σημείο αναφοράς για τη γέννηση ενός ενωμένου έθνους μέσω της ανταλλαγής αξιών και ταυτότητας.

Ήταν απαραίτητο ο ελληνικός αγώνας να γίνει ένα νικηφόρο παράδειγμα μετά τις πολλές αποτυχίες των οποίων, σε σύντομο χρονικό διάστημα μιας δεκαετίας, ο συγγραφέας ήταν μάρτυρας και πρωταγωνιστής: οι απολεόντειες εκστρατείες του 1812-1815, οι εξεγέρσεις του 1820 και του 1821 στην ιταλική χερσόνησο και το *Trienio liberal* στην Ισπανία.

Σύμφωνα με την μαρτυρία του εκδότη του *Catechismo*, ο Giuseppe Chiappe – ένας Γενοβέζος εξόριστος που εγκαταστάθηκε στο νησί της Ύδρας το 1820, τυπογράφος και εκδότης, ο οποίος δημοσίευε την εφημερίδα «Ο Φίλος του Νόμου» – Ο Palma ήταν μεταξύ των πρώτων φιλελλήνων που ήρθε στην Ελλάδα για να κατανοήσει αμέσως την πολυπλοκότητα της υπάρχουσας πολιτικής κατάστασης, αλλά πάνω απ' όλα τις συνήθειες και τα έθιμα της ελληνικής κοινωνίας.

⁴⁹ R. EDGUMBE, *Byron: the Last Phase*, New York, Haskell House Publishers, 1972, σσ. 185-190.

⁵⁰ A. PALMA, *Greece vindicated*, ό.π., σσ. 47-48.

Ο Chiappe από την αρχή του αγώνα της ανεξαρτησίας σχεδίαζε να δημοσιεύσει ένα δοκίμιο, όμως κανένα δεν θεωρήθηκε ικανοποιητικό τόσο για πολιτιστικούς λόγους όσο και για τη χαοτική και αβέβαιη κατάσταση που βίωσε και αποθάρρυνε τους Έλληνες ηγέτες να το κάνουν.

Αντίθετα, ο Palma διέθετε νομικές γνώσεις και τις κατάλληλες πολιτικές εμπειρίες, καθώς και τον απαραίτητο χρόνο, έχοντας αναγκαστεί για διάφορους λόγους να αναβάλει την επιστροφή του στην Αγγλία για μερικούς μήνες. Ο εκδότης τον θεώρησε κατάλληλο για τη συγγραφή χρήσιμων σελίδων τόσο για τη νεοσύστατη άρχουσα τάξη του ελληνικού έθνους όσο και για τον πληθυσμό, φυσικά εκείνους που ήταν ικανοί να διαβάσουν, εκθέτοντας σαφώς τα δικαιώματα και τις υποχρεώσεις τους.

Στην εισαγωγή, ο συγγραφέας απευθύνθηκε απευθείας στην ελληνική προσωρινή κυβέρνηση διευκρινίζοντας ότι δεν είχε πρόθεση να δώσει συμβουλές για την ηγεσία ενός έθνους, αλλά να περιοριστεί στο να παρουσιάσει μια εξέταση της πολιτικής κουλτούρας υπό το φως των μεγάλων αλλαγών που επέφερε ο Διαφωτισμός και η Γαλλική Επανάσταση, λαμβάνοντας υπόψη την καθυστέρηση που υπέστη η Ελλάδα σε αυτόν τον τομέα. Ταυτόχρονα, ωστόσο, αναγνώρισε το μεγαλείο του πολιτικού και πολιτιστικού παρελθόντος και, όχι τυχαία, στο εσωτερικό του δοκιμίου υπάρχουν πολλά παραδείγματα σχετικά με το πόσο ο ευρωπαϊκός εκσυγχρονισμός ήταν υπόχρεος προς την ελληνική παράδοση.⁵¹

Στο πρώτο κεφάλαιο ο συγγραφέας δήλωσε ότι ο ελληνικός αγώνας έπρεπε να θεωρηθεί δίκαιος και ιερός κυρίως για τρεις λόγους: την υπεράσπιση της θρησκευτικής παράδοσης που υπάρχει στον πληθυσμό, το δικαίωμα ανάκτησης ανεξαρτησίας και δημιουργίας ενός ενωμένου και ισχυρού έθνους, την αποκατάσταση ενός κράτους δικαίου μετά από αιώνες δεσποτικής Οθωμανικής παρουσίας.⁵² Ξεκινώντας από αυτές τις υποθέσεις, ο πόλεμος δεν ήταν μόνο δίκαιος, αλλά απαραίτητος, επειδή οι Οθωμανοί, υποβάλλοντας τους Έλληνες σε μεγάλα και αφόρητα βάσανα, στερώντας τους τον πολιτισμό τους και εμποδίζοντας τη χριστιανική πίστη, δεν τους άφησαν να ακολουθήσουν λιγότερο σκληρούς⁵³ εναλλακτικούς τρόπους. Επιπλέον, εκείνη την ιστορική στιγμή, οι Έλληνες έπρεπε να συνδέσουν το πεπρωμένο τους με την Ευρώπη. Επομένως, δεν μπορούσε να υπάρξει αμφιβολία ότι πρόκειται για μια πλήρως ευρωπαϊκή επανάσταση, υπογραμμίζοντας για άλλη μια φορά την απόστασή της από το αγγλικό όραμα.⁵⁴

⁵¹ A. PALMA, *Κατήχησις πολιτική εις χρήσιν των Ελλήνων*, Ύδρα (Hydra), Εκ της εν Ύδρα Τυπογραφίας (από την τυπογραφία της Ύδρας), 1826, σσ. 1-6. Γράφτηκε στα ιταλικά και μεταφράστηκε από τον Νικόλαο Γ. Παγκαλάκη, στο: <http://digital.lib.auth.gr/record/115413>. (ανακτήθηκε στις 16/1/2021).

⁵² Του ίδιου, σ. 7.

⁵³ Του ίδιου, σσ. 11-12.

⁵⁴ Του ίδιου, σ. 8.

Αλλά αν η επανάσταση ήταν δίκαιη πράξη, κατά τη διάρκεια της παρουσίας της, οι αδικίες, οι καταχρήσεις, οι υπερβολές στη χρήση της εξουσίας δεν θα έπρεπε να γίνουν ανεκτές. Δεν ήταν αρκετό να προφέρει τη λέξη «επανάσταση» για να αποδώσει μια θετική συμβολή στην πολιτική-στρατιωτική διαδικασία που βρίσκεται σε εξέλιξη. Ήταν απαραίτητη μια αξιόπιστη κυβέρνηση που να διαχειρίζεται ολόκληρη τη διαδικασία της ανεξαρτησίας, όπου η δικαιοσύνη δεν θα εξαρτάται από την πολιτική εξουσία και όπου γίνονται σεβαστές οι θεμελιώδεις ελευθερίες. Ήταν απαραίτητη μια αξιόπιστη κυβέρνηση για τη διαχείριση ολόκληρης της διαδικασίας ανεξαρτησίας, ώστε η δικαιοσύνη να μην εξαρτάται από την πολιτική εξουσία και ώστε να γίνονται σεβαστές οι θεμελιώδεις ελευθερίες. Εάν όλα αυτά δεν εφαρμόζονταν, οι πολίτες είχαν το δικαίωμα και το καθήκον να αντισταθούν και, όσοι δεν είχαν κινηθεί προς αυτή την κατεύθυνση, γίνονταν συνένοχοι σε ένα έγκλημα κατά του έθνους.⁵⁵

Έχουμε δει πώς ο Palma, στη συνέχεια, αποδείχθηκε θετικός, σε περιπτώσεις επείγουσας ανάγκης ή καλύτερα όταν η ίδια η επανάσταση θα μπορούσε να διατρέξει τον κίνδυνο να συντριβεί οριστικά, στο να περιοριστούν αυτές τις ελευθερίες, αναθέτοντας την εξουσία σε έναν δικτάτορα: ένα μονοπάτι που θα έπρεπε ωστόσο να ακολουθείται μόνο για τον περιορισμένο χρόνο που θα είναι απολύτως απαραίτητο για να αποφευχθεί η χρεοκοπία και μην γίνει ποτέ κατάχρηση της εξουσίας. Ωστόσο, αυτές οι εκτιμήσεις δεν θα μπορούσαν να καταστούν σαφείς σε αυτό που έπρεπε να είναι ένα είδος «summa» της φιλελεύθερης σκέψης.

Μέσα στο πλαίσιο των θεμελιωδών ελευθεριών, ο Palma θεωρούσε αυτή της θρησκευτικής ως πρωταρχικής σημασίας. Αναγνώρισε όχι μόνο τον θρησκευτικό ρόλο αλλά και τον πολιτισμικό και κοινωνικό της Ορθόδοξης Εκκλησίας, αλλά ήταν απαραίτητο να διαφυλαχθεί η αρχή του θρησκευτικού πλουραλισμού καθώς μπορούσε να αναπτύξει και να τονώσει τον ανταγωνισμό στον ηθικό τομέα και να βελτιώσει την χρήση της αρετής.⁵⁶

Ταυτόχρονα, ήταν απαραίτητο να εφαρμοστεί ένας σαφής διαχωρισμός μεταξύ του Κράτους και της επικρατούσας Εκκλησίας, καθώς αυτή θεωρείται ως εκείνη που ασκείται περισσότερο. Ο Ορθόδοξος κλήρος, εκτός από κάποιες εξαίρεσεις όπως η εξαίρεση από τη στρατιωτική θητεία, δεν έπρεπε να απολαμβάνει ιδιαίτερα προνόμια συνεισφέροντας, στο να διδάξει την υπακοή στους νόμους του κράτους.⁵⁷ Σχετικά με το λεπτό και ευαίσθητο ζήτημα της θρησκείας, ο Palma επέδειξε ακόμα μια φορά μια ισχυρή συνιστώσα του ρεαλισμού γιατί, ακόμη και με τέτοιες θεωρητικές προϋποθέσεις, ενέκρινε τους κανόνες του Συντάγματος που περιόριζαν τα

⁵⁵ Του ίδιου, σ.σ. 12-13.

⁵⁶ Του ίδιου, σ.σ. 8-9, 17.

⁵⁷ Του ίδιου, σ.σ. 13-20.

«τουρκικά-ασιατικά έθιμα και παραδόσεις». Ένα σημείο που θεωρήθηκε από αυτόν θεμελιώδες, σε εκείνη την ιστορική στιγμή, ήταν να αποδείξει στον κόσμο ότι η Ελλάδα ήταν αναπόσπαστο κομμάτι της Ευρώπης.⁵⁸

Η έννοια της ανεξαρτησίας έπρεπε να εφαρμοστεί στις σχέσεις μεταξύ κρατών, αλλά δεν μπορούσαν να υπάρχουν στο εσωτερικό ενός έθνους «ανεξάρτητα» άτομα ή ομάδες με ιδιαίτερα προνόμια. Όλοι ήταν ίσοι μπροστά στους νόμους του κράτους.

Ακόμη και αυτό το τελευταίο, ανεξάρτητα από τη θεσμική μορφή που το διέπει, είχε υποχρεώσεις, όχι μόνο έναντι των υπηκόων ή των πολιτών της, αλλά και έναντι άλλων Κρατών.

Σύμφωνα με τον Palma, όταν τα κράτη δεν σέβονται «έναν φυσικό νόμο: μην κάνεις στους άλλους αυτό που δεν θέλεις να κάνουν σε εσένα, κάνε στους άλλους αυτό που θέλεις να κάνουν σε εσένα», μπορούσαν να προκύψουν πόλεμοι που σε όλες τις πτυχές τους, σύμφωνα με τη δική του οπτική, θεωρήθηκαν «δίκαιοι». Ένα πρόβλημα της αρχαιότητας, και σε αυτό το μέρος του γραπτού αναφέρθηκε στις απόπειρες που έγιναν στην αρχαία Ελλάδα, επικαλούμενος τα δικαστήρια που προσπάθησαν να δημιουργήσουν οι αρχαίες ελληνικές πόλεις-κράτη για να αποτρέψουν τις συγκρούσεις από το να οδηγήσουν σε πολέμους. Ένα άλλο, μεταξύ των παραδειγμάτων που δόθηκαν, αφορούσε την επιθυμία του Φίλιππου Β΄ της Μακεδονίας, του πατέρα του Μεγάλου Αλεξάνδρου, προκειμένου να δημιουργηθεί ένα μόνιμο σώμα για την επίβλεψη της διατήρησης της ειρήνης. Αναφέροντας αυτά τις αρχαιότητες που προϋπήρχαν, ζητούσε διεθνή κινητοποίηση για τη δημιουργία υπερεθνικών κινημάτων και θεσμών, με σκοπό την ειρηνική επίλυση των διαφορών μεταξύ των εθνών.⁵⁹

Στα δύο κεφάλαια που είναι αφιερωμένα στη λειτουργία των εξουσιών του κράτους και των δικαιωμάτων και των καθηκόντων των πολιτών, ο Palma άσκησε, με μεγάλη αποτελεσματικότητα, τον ρόλο του ως «κατηχητής», περιγράφοντας με σαφή και απλό τρόπο τους ρόλους, τις λειτουργίες και τα ανυπέρβλητα όρια των οργάνων της εξουσίας που παρείχε το Σύνταγμα της Επιδαύρου του 1822,⁶⁰ δηλαδή το εκτελεστικό και το νομοθετικό, συχνά καταφεύγοντας στην εξήγησή του σε παραδείγματα που αφορούν όχι μόνο τους τελευταίους αιώνες αλλά και τι συνέβη στον ελληνικό και ρωμαϊκό πολιτισμό.⁶¹

⁵⁸ Του ίδιου, σσ. 51-52.

⁵⁹ Του ίδιου, σσ. 28-31.

⁶⁰ Πρβ. το κείμενο στο <https://web.archive.org/web/20190206184603/https://www.hellenicparliament.gr/UserFiles/f3c70a23-7696-49db-9148-f24dce6a27c8/syn06.pdf> (ανακτήθηκε στις 20/1/2021).

⁶¹ Α. PALMA, *Κατήχησις πολιτική εις χρήσιν των Ελλήνων*, ό.π., σσ. 36-40.

Η ανεξαρτησία μεταξύ των δύο οργάνων ήταν απαραβίαστη, αλλά είναι σημαντικό να τονιστεί πως δόθηκε ιδιαίτερη προσοχή στο γεγονός ότι αυτή η έννοια έπρεπε να εξεταστεί στο Σύνταγμα σχετικά με την τρίτη θεμελιώδη εξουσία, σε ένα φιλελεύθερο σύστημα, δηλαδή το δικαστικό σώμα.⁶²

Με την ίδια σαφήνεια ανέφερε τα δικαιώματα και τις υποχρεώσεις που έπρεπε να απολαμβάνουν και να εκπληρώνουν οι Έλληνες πολίτες όταν η Ελλάδα έγινε εντελώς ανεξάρτητο έθνος. Τα δικαιώματα και οι υποχρεώσεις προέρχονται όχι μόνο από το σεβασμό του Συντάγματος και των νόμων που εκδίδονται από τη νομοθετική εξουσία, αλλά και από εκείνους που επιβάλλονται από το φυσικό δίκαιο, επισημαίνοντας την έννοια του δικαιώματος-καθήκοντος του να επαναστατεί όταν μία οποιαδήποτε εξουσία έχει επιτεθεί σε τέτοια θεμελιώδη δικαιώματα όπως, για παράδειγμα, αυτό της ζωής και της περιουσίας και, πάλι, να μην υποβληθεί σε αυθαίρετη σύλληψη, σε βασανιστήριο και να έχει δικαίωμα σε μία δίκαιη δίκη.⁶³

Το τελευταίο κεφάλαιο ήταν αφιερωμένο στον στρατό και στις ένοπλες δυνάμεις,⁶⁴ επιλογή που τονίζει την ιδιαίτερη προσοχή που έδωσαν οι Ιταλοί εξόριστοι προκειμένου το ελληνικό έθνος όχι μόνο να έχει μια σταθερή κυβέρνηση, αλλά να εφοδιαστεί με μια καλά οργανωμένη ένοπλη δύναμη, για σκοπούς αποκλειστικά αμυντικούς.

Ακόμα κι αν η υπεράσπιση της πατρίδας ήταν αρμοδιότητα του στρατού, ο Palma τόνισε επανειλημμένα ότι ένα από τα θεμελιώδη καθήκοντα των Ελλήνων πολιτών ήταν αυτό της διατήρησης της ανεξαρτησίας και της εθνικής ενότητας, που θεωρείται ως υπέρτατο και ανώτερο από κάθε πολιτικό, θρησκευτικό, κοινωνικό τμήμα (ταυτοτικό προσδιορισμό), αφαιρώντας έτσι την οργή, το μίσος και το φθόνο. Όμως το πατριωτικό συναίσθημα δεν έπρεπε να εκθειάζεται μόνο όταν το έθνος απειλούνταν από άλλα κράτη, αλλά εκφραζόταν επίσης μέσω του σεβασμού στους νόμους και στα κοινά ήθη.⁶⁵

Επιστρέφοντας στο ζήτημα του στρατού, οι σελίδες αυτού του *Catechismo* αντιπροσωπεύουν ένα ενδιαφέρον σύνολο της σκέψης του Κόμη του Πεδεμόντιου σχετικά με το τι έπρεπε να ήταν ένας στρατιωτικός κώδικας που έπρεπε να τηρείται τόσο σε καιρούς ειρήνης όσο και πολέμου.

Η όλη συζήτηση βασίστηκε σε δύο κύριες έννοιες: η προσφυγή στον πόλεμο ήταν πάντα επιβλαβής και, στο μέτρο του δυνατού, δεν πρέπει να χρησιμοποιείται. ο εχθρός, που ήταν λαός ή αιχμάλωτοι, έπρεπε να είναι σεβαστός και προστατευμένος και, πάνω απ' όλα, να θεωρείται ως ανθρώπινο όν με τα θεμελιώδη δικαιώματά του απαραβίαστα.

⁶² Του ίδιου, σσ. 47-48, σσ. 72-86, επέστρεψε στο θέμα περιγράφοντας λεπτομερώς τα νομικά και δικαστικά συστήματα της Αγγλίας, της Γαλλίας και των ΗΠΑ.

⁶³ Του ίδιου, σσ. 69-70.

⁶⁴ Του ίδιου, σσ. 86-101.

⁶⁵ Του ίδιου, σσ. 61-68.

Όπως και στην περίπτωση του ζητήματος του ενδεχομένου μιας προσωρινής δικτατορικής κυβέρνησης, ακόμη και όσον αφορά τον σεβασμό του «εχθρού», σε μεταγενέστερα κείμενα, ο Palma δεν απέρριψε αυτό που διατυπώθηκε στον *Catechismo*, αλλά ωστόσο δεν τα δικαιολόγησε, υιοθέτησε διφορούμενη θέση σχετικά με τις σφαγές που διαπράχθηκαν από τους Έλληνες εναντίον των Τούρκων, υποστηρίζοντας ότι υπήρχαν πάντα βίαια αντίποινα, ειδικά ως αποτέλεσμα προηγούμενων πράξεων που είχε πραγματοποιήσει ο ίδιος ο εχθρός. Σε αυτές τις περιπτώσεις, η κρίση και οι αποφάσεις έπρεπε να αφεθούν στη διακριτική ευχέρεια της κυβέρνησης, ενώ αισθάνθηκε το καθήκον να διευκρινίσει πως δεν επρόκειτο για μια δική του ιδέα ούτε το αποτέλεσμα ενός «νέου νόμου» που θεσπίστηκε, αλλά, κυρίως, των συνηθειών που εφαρμόστηκαν από την αρχαιότητα.⁶⁶

Ο Palma ολοκλήρωσε το γράψιμό του αφιερώνοντάς το «στους γενναίους στρατιώτες της ελληνικής αναγέννησης», συνιστώντας τους να γίνουν κληρονόμοι της ηθικής, του θάρρους και της υπακοής του αρχαίου Σπαρτιατικού στρατού, για να ξαναφέρουν την Ελλάδα στα πλαίσια των ευρωπαϊκών εθνών.⁶⁷ Θεωρούμε ότι η τελική μορφή του *Catechismo*, η μελέτη της ελληνικής πραγματικότητας και η συμβολή που μπορούσε να έχει στη γέννηση του έθνους, συνέβαλαν καθοριστικά στην ανάπτυξη της πεποίθησης της μόνιμης εγκατάστασης στην Ελλάδα, αποκτώντας την ιθαγένεια.

Πίσω στο Λονδίνο, οι διαφωνίες του με την Επιτροπή, ιδίως με τον Bowring, με τον οποίο η αμοιβαία εκτίμηση⁶⁸ δεν σταμάτησε ποτέ, συνέχισαν και εντατικοποιήθηκαν όταν το 1826 δημοσίευσε το κείμενο, *A Summary Account of the Steam-Boats for Lord Cochrane's Expedition, seguito poi l'anno seguente da, The Greek Steam-Boats and Mehemet Ali's Firma. Being a following Statement of the pamphlet a Summary, Account of the Steam-Boats for Lord Cochrane's Expedition.*

Όπως συνέβη με την *Greece vindicated*, επίσης αυτά τα *pamphlet* ήταν αυθεντικές *j'accuse* κατά της διαχείρισης των κεφαλαίων που συγκεντρώθηκαν από την Επιτροπή, ξοδεύτηκαν εν μέρει για τη δημιουργία ενός στόλου ατμόπλοιων που ανατέθηκε στον Ναύαρχο Λόρδο Thomas Cochrane. Οι ισχυρισμοί που προέκυψαν είχαν θεμελιωθεί σε γεγονότα, καθώς με το δάνειο των 300.000 στερλινών, οι Έλληνες ήλπιζαν μέχρι το τέλος του 1825 να διαθέτουν έναν στόλο δύο φρεγατών, έξι ατμόπλοιων και δύο ιστιοφόρων. Μάταιες ελπίδες δεδομένου ότι κατά τη διάρκεια των ναυτικών μαχών που πραγματοποιήθηκαν μεταξύ του 1826 και του 1827, βρέθηκαν με μια

⁶⁶ Του ίδιου, σσ. 91-93.

⁶⁷ Του ίδιου, σσ. 99-101.

⁶⁸ Όπως είναι δυνατόν να γίνει αντιληπτό η αλληλογραφία μεταξύ των δύο διατηρείται στο Houghton Library, Harvard College Library, Ms Eng 1247.1.

φρεγάτα, ένα ελαττωματικό ατμόπλοιο, δύο σκάφη και ένα παλιό Μπρίκι που εφοδιαζόταν από τη γαλλική φιλελληνική επιτροπή.⁶⁹

Η ΟΡΙΣΤΙΚΗ ΕΠΙΣΤΡΟΦΗ ΣΤΗΝ ΕΛΛΑΔΑ

Το 1827 – μετά τη μάχη του Ναβαρίνου που μπορεί να θεωρηθεί η τελευταία σημαντική πολεμική πράξη στον πόλεμο της ανεξαρτησίας – ωρίμασε η ιδέα του Palma να επιστρέψει στην Ελλάδα, αλλά, όπως είδαμε προηγουμένως, σταμάτησε στην Αμβέρσα όπου έγραψε το *Mémoire pour le piémontaise compromise dans les évènements de mars et avril 1821*.⁷⁰ Ωστόσο, οι αρχές του εμπόδισαν να ταξιδέψει στις Κάτω Χώρες με το φόβο ότι μπορούσε να συναντήσει άλλους εξόριστους, συμπεριλαμβανομένου του συμπατριώτη του, Fontana-Rava, στενού συνεργάτη του Filippo Buonarroti, και επομένως μετακόμισε στη Γαλλία.

Αυτοί οι συνεχείς εκφοβισμοί και περιορισμοί τον έπεισαν ακόμα περισσότερο να διαμείνει σε μια χώρα όπου θα μπορούσε να αισθάνεται επίσης χρήσιμος, αλλά πάνω από όλα να είναι ελεύθερος άνθρωπος και, τον Νοέμβριο του 1828, έφυγε από το Παρίσι για να φτάσει τον Μάρτιο του 1829, μετά από ένα μακρύ και δύσκολο ταξίδι, στην Ύδρα.

Με την είδηση της άφιξής του, η ελληνική κυβέρνηση, προς τιμήν του φιλελληνικού του παρελθόντος και για το έργο που είχε κάνει τα προηγούμενα χρόνια, τον προσκάλεσε στην Αίγινα, δίνοντάς του αμέσως ελληνική ιθαγένεια και διορίζοντάς τον πρόεδρο του δικαστηρίου του Μεσολογγίου.

Δύο χρόνια αργότερα του προσφέρθηκε η θέση του Υπουργού Δικαιοσύνης, αλλά, παρόλο που κολακεύτηκε, αρνήθηκε την προσφορά με το επιχείρημα ότι θα εξυπηρετούσε καλύτερα τον ελληνικό λαό σε μια δικαστική αίθουσα και συνέχισε να ασκεί το ρόλο του δικαστή.

Το 1840 προσκλήθηκε, από τον ίδιο τον Πρωθυπουργό Καποδίστρια, για να ιδρύσει και να προεδρεύσει τον εμπορικό δικαστήριο της Σύρου και αργότερα μετακόμισε στην Αθήνα για να αναλάβει τη θέση του δικαστή του Εφετείου, στη συνέχεια του μέλους του Ανώτατου Δικαστηρίου (Άρειος Πάγος) και τέλος, του υπευθύνου της αρμόδιας επιτροπής για την επίλυση των ελληνο-οθωμανικών οικονομικών ζητημάτων.

Αυτά τα υψηλού κύρους καθήκοντα του κέρδισαν, σε αρκετές περιπτώσεις, τον έπαινο του γενικού προξενείου της Σαβοΐας στην Αθήνα, Paolo Francesco Peloso, ο οποίος στις πληροφορίες που στάλθηκαν στο Τορίνο τον χαρακτήρισε ως «προικισμένο με ανώτερη γνώση σε νομικά δόγματα

⁶⁹ Για μια λεπτομερή περιγραφή της υπόθεσης πρβ. W. ST. CLAIR, *That Greece Might Still Be Free*, ό.π., σσ. 294-313.

⁷⁰ Bruxelles, s.e., 1828. Το 1829 δημοσιεύθηκε στη συνέχεια στα ιταλικά με τον τίτλο, *Difesa dei piemontesi inquisiti a causa degli avvenimenti del 1821 con un'invocazione ai ministri costituzionali del conte Alerino Palma*, επίσης στις Βρυξέλες, s.e.

και ήταν ο καθοδηγητής των συναδέλφων του, και καθοδηγούμενος από τη φυσική του ακεραιότητα, ενέπνευσε και διαφώτισε τις ψυχές». Επέδειξε δεξιότητες που η ελληνική και η οθωμανική κυβέρνηση του αναγνώρισαν επίσης, στο ρόλο του ως μεσολαβητή, γράφει και πάλι ο Peloso, αναγνωρίζοντας την δική του «ακεραιότητα, δικαιοσύνη και τεράστια διορατικότητα, οπότε ακόμη και οι κυβερνήσεις χαιρόντουσαν πολύ που τον επελέξαν».⁷¹

Κατά τη διάρκεια της βασιλείας του Όθωνα συμμετείχε στη σύνταξη του Κώδικα Πολιτικής και Ποινικής Δικονομίας και, για το λόγο αυτό, παρασημοφορήθηκε με το σταυρό του Τάγματος του Σωτήρα, η μεγαλύτερη τιμή του Βασιλείου της Ελλάδας και με το μεταλλείο της Διάκρισης στον αγώνα για την ανεξαρτησία 1821-1829, που απονεμήθηκε σε εκείνους που είχαν διακριθεί κατά τη διάρκεια του απελευθερωτικού αγώνα.

Ειρωνεία της τύχης, ήταν επίσης πως τιμήθηκε με τον σταυρό του Τάγματος των Σαβοΐων του Αγίου Μαυρίκιου και Λαζάρου για τον ρόλο που είχε στη σύναψη μιας εμπορικής συμφωνίας μεταξύ της Ελλάδας και του Βασιλείου της Σαρδηνίας,⁷² παρά το γεγονός ότι καταδικάστηκε ερήμην σε θάνατο για τα γεγονότα του 1821.

Σε αυτό το πλαίσιο, ο Palma έδειξε μια ασυνήθιστη υπερηφάνεια. Η κόρη του Vincenza τον παρακάλεσε να απευθυνθεί στον βασιλιά Carlo Alberto για σωτηρία αλλά, παρόλο που ήξερε ότι προκαλεί μεγάλο πόνο στην οικογένεια, δεν την ζήτησε ποτέ, επικαλούμενος το λόγο ότι ήταν ανήθικο να ζητήσει συγχώρεση, επειδή θεωρούσε άδικη την ποινή που του επιβλήθηκε

Μελέτησα αυτό το ζήτημα για μεγάλο χρονικό διάστημα, και αν ήταν μόνο για την αυτοεκτίμηση, θα μπορούσα να ωθήσω τον εαυτό μου να το ξεπεράσει για τη δική σου αγάπη και της μητέρας σου. Αλλά υπάρχουν και άλλοι ισχυροί λόγοι που δεν μου επιτρέπουν να παρέχω σε εμένα αυτήν την ευχαρίστηση και σε εσάς την εκπλήρωση των επιθυμιών σας.

Στο Πεδεμόντιο θα ήμουν ένας άχρηστος άντρας, ενώ σε αυτές τις εποχές δεν θα μπορούσα να φιλοδοξώ και ακόμη να αποκτήσω θέσεις. να γίνω στη συνέχεια δικηγόρος μετά από τόσα χρόνια απουσίας και αλλαγές στους νόμους θα ήταν σχεδόν αδύνατο. Επιπλέον, με την παραμικρή αμφιβολία της συνωμοσίας, με την παραμικρή κίνηση του πολέμου, θα έπρεπε να είμαι υπό αυστηρή επιτήρηση, και σύμφωνα με τις μεγαλύτερες ανησυχίες ακόμη και στο κάστρο για λόγους ασφάλειας[...] Όταν λοιπόν δεν μπορώ να είμαι χρήσιμος σε εσάς, παρά αποτελώ ίσως μόνο μια αιτία δαπανών, φόβου και πόνου, πώς μπορώ να ζητήσω

⁷¹ Αυτές οι μαρτυρίες του προξένου αναφέρονται στο *Panteon dei martiri della libertà italiana*, ό.π., σ. 501.

⁷² Του ίδιου, σ. 504.

σωτηρία, να υποταχθώ με ατιμωτικό τρόπο, να πάω και να εκθέσω τον εαυτό μου χωρίς κανένα πραγματικό πλεονέκτημα για μια ζωή που δεν είναι ειρηνική; Είναι λοιπόν απαραίτητο να επιμείνουμε στο σύστημα του Loke, ο οποίος έλεγε: αφού δεν υπήρχε κανένας δίκαιος λόγος να καταδικαστώ, έτσι δεν θα υπάρχει και για να με συγχωρήσουν· και με τον Dante: Αν δεν ακολουθηθεί ο δρόμος της τιμής, δεν θα σας επιστρέψω ποτέ. Εάν οι καιροί άλλαζαν πριν να πεθάνω, θα μπορούσα και γω (εγώ) να αλλάξω το σύστημα. Προς το παρόν, κάθε βήμα σας είναι άχρηστο· αφού δεν θα επωφεληθώ από καμία σωτηρία ή συγκατάθεση.⁷³

Παρά την αμετάβλητη στάση, η κόρη του συνέχισε το έργο της και στις 7 Μαρτίου του 1840 εκδόθηκε βασιλικό διάταγμα το οποίο μετέτρεψε τη θανατική ποινή στην εξορία, αλλά, πάνω απ' όλα, ενέκρινε την επιστροφή των περιουσιακών στοιχείων που κατασχέθηκαν το 1821. Ο Palma, δεδομένης της δύσκολης οικογενειακής οικονομικής κατάστασης, δέχτηκε αυτή την τελευταία απόφαση με μεγάλη ανακούφιση και, γράφοντας στην κόρη του, είπε: «Είναι ορισμένα πράγματα, τα οποία γίνονται μόνα, αποκτούν φήμη, καλύτερα όταν πετυχαίνουν». Στη συνέχεια, απευθυνόμενος στον Giuseppe Barbagoux, Υπουργό Χάριτος και Δικαιοσύνης και των Εκκλησιαστικών Υποθέσεων του Βασιλείου της Σαρδηνίας, επιβεβαίωσε τις προθέσεις του: «Αυτή είναι ακριβώς η χάρη από την οποία μπορώ να επωφεληθώ, επειδή δεν με υποχρεώνει να περάσω αυτήν την πράξη υποταγής, η οποία, περιλαμβάνοντας την ομολογία του εγκλήματος και την ανάγκη αλλαγής συμπεριφοράς, δεν μπορεί να εφαρμοστεί με δικαιοσύνη σε μένα».⁷⁴

Παρά τη σταθερή του απόφαση να μην επιστρέψει στην πατρίδα του αν δεν ήταν ένας ελεύθερος άνθρωπος και απαλλαγμένος από όλες τις κατηγορίες, συνέχισε καθ' όλη τη διάρκεια της ζωής του να ενδιαφέρεται για τις εξελίξεις στην ιταλική χερσόνησο, προσπαθώντας με κάθε τρόπο να εδραιώσει την αλληλεγγύη των δύο λαών μέσω της συνεργασίας με τις εφημερίδες "Il Corriere Italiano in Grecia" και "Il Novellista italiano" που δημοσιεύθηκαν στην Αθήνα.

Η Ιατρική-Χειρουργική Ακαδημία του Τορίνου ήθελε επίσης να τον τιμήσει, όταν θα μπορούσε να το κάνει χωρίς φόβο για αντίποινα από το δικαστικό σώμα της Σαβοΐας, στέλνοντάς του το δίπλωμα του επίτιμου μέλους τον Ιούλιο του 1849.⁷⁵

Πέθανε στις 6 Φεβρουαρίου του 1851 στη Σύρο, ακριβώς τριάντα χρόνια αφότου έφυγε από την πατρίδα του, στην οποία δεν επέστρεψε ποτέ. Σύμφωνα με ορισμένες μαρτυρίες, τα τελευταία του λόγια ήταν «πεθαίνω χαρούμενος, αφού είδα τη χώρα μου να αναγεννιέται και να έχει στενές

⁷³ Του ίδιου, σ. 500.

⁷⁴ Αυτόθι.

⁷⁵ Του ίδιου, σ. 504.

θαλάσσιες συνδέσεις με αυτήν την θετή πατρίδα μου, η οποία μου έδωσε γενναϊόδωρη φιλοξενία στην ιταλική εξορία».⁷⁶ Η κηδεία πραγματοποιήθηκε από έναν συμπατριώτη, τον καθολικό επίσκοπο της πρωτεύουσας των Κυκλάδων, Luigi Maria Blancis από την περιοχή Ciriè.

Λίγους μήνες αργότερα, στις 10 Ιουλίου, οι φίλοι του και οι σύντροφοι του από παλιά από τη μάχη Canavese του απένεμαν ιεροπρεπείς επικήδειες τιμές στην εκκλησία του San Michele στο Rivarolo και ο ιερέας, Francesco Vallosio, υπενθύμισε τις αρετές και τον πολιτισμό του ατόμου που τριάντα χρόνια νωρίτερα, είχε καταδικαστεί σε απαγχονισμό για «έγκλημα καθοσιώσεως της Μεγαλειότητας» από τη Σύγκλητο στο Τορίνο.

⁷⁶ Αυτόθι.